



Diputació
Barcelona
xarxa de municipis

Inventari Patrimoni Cultural de Sant Martí de Centelles

Memòria tècnica

Redacció

Anna M. Gómez Bach

Ajuntament de Sant Martí de Centelles

Abril 2002



À R E A D E C U L T U R A



SUMARI

Sumari	1
1. Metodologia	3
1.1- Crèdits	3
1.2-Agraïments	4
1.3- Dates de realització	5
1.4- Fonts consultades	5
1.5-Fitxa i criteris de selecció	7
1.6-Metodologia de treball	9
1.7- Criteris generals d'intervenció i selecció	11
2. Diagnòstic	13
2.1-Marc territorial	13
2.1.1- Marc geogràfic	13
2.1.2- Medi físic	14
2.2- Poblament	16
2.2.1- Contextualització territorial	17
2.2.1-Comunicacions	18
2.2.3- Organització del poblament	20
2.2.4- Activitats econòmiques	23
2.2.5- Realitat cultural	30
2.3- Breu síntesi històrica	32
2.4- Toponímia	37
2.5- Mapa general del terme municipal	40
2.6- Estat legal de protecció	41
2.7- Equipaments patrimonials existents	42
2.8- Anàlisi global del patrimoni municipal	43
2.9- Anàlisi global dels elements inventariats	44
3. Llistat d'elements inventariats	50
3.1- Introducció	50
3.2- Ordenació de llistats: Ordre numèric	

Ordre tipològic

Ordre onomàstic

3.3- Elements no fitxats.....	51
4. Bibliografia.....	68

1- METODOLOGIA

1.1- CRÈDITS

Aquest inventari ha estat realitzat per encàrrec de l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona, a petició i en col·laboració amb l'Ajuntament de Sant Martí de Centelles, per portar a terme un recull del patrimoni local d'aquest municipi. L'origen del treball es troba en l'interès municipal per donar a conèixer i potenciar el patrimoni immoble, moble, documental, immaterial i natural del seu terme municipal. L'encàrrec del treball i la seva execució ha estat realitzat per Anna M. Gómez i Bach.

L'inventari del Patrimoni Local de Sant Martí de Centelles ha permès inventariar tots els elements d'interès patrimonial compresos dins aquest terme municipal de la comarca d'Osona, seguint el plec de prescripcions tècniques per a la realització d'inventaris de patrimoni local establerts per la Oficina de Patrimoni Cultural. Aquests elements han estat agrupats per ens patrimonials i dins dels mateixos ordenats per grups tipològics en base un treball previ de documentació exhaustiva sobre el municipi, un treball sobre el terreny i un posterior treball de gabinet.

La base documental ha estat tractada informàticament i presentada en doble format (CD i paper) per facilitar el seu posterior tractament i manipulació, tenint en compte que una de les funcions principals de l'inventari és la de permetre una gestió àgil i actualitzada de les dades patrimonials del municipi tractat.

L'objectiu principal és el d'obtenir un coneixement ampli del patrimoni de Sant Martí de Centelles i tenir tots els paràmetres per realitzar una valoració sobre la seva situació actual i la seva futura gestió. La base serà un inventari dels elements patrimonials de caire local totalment actualitzat i utilitzable com a eina bàsica de treball, tant municipal com més general, que pot ser ampliada i utilitzada en diversos camps. Una plataforma tant per poder realitzar tasques d'investigació i protecció (històrica, etnològica, natural...) com per la gestió, difusió i informació del patrimoni local, essent sobretot una font de coneixement de gran abast.

El treball, doncs, ha de permetre la identificació, la classificació, i la descripció dels elements patrimonials que existeixen i caracteritzen un territori i la seva gent; recordem de 25'7 Km i d'uns 728 habitatats.¹

1.2- AGRAÏMENTS

A totes aquelles persones que ha través de la seva aportació m'han permès conèixer una mica més el municipi de Sant Martí de Centelles i la seva realitat històrica i geogràfica. Als seus habitants, estiuejants i veïns, i altra gent que tot i ser dels municipis veïns d'Aiguafreda i Centelles el tenen ben proper.

Un primer sincer agraïment a l'alcalde Joan Pujol, a la Maria Rafel i a tot l'Ajuntament per la informació, la paciència i la bona voluntat. Als habitants de Sant Martí de dalt i Sant Martí de baix i més concretament: a la gent de l'Oller i el Presseguer, el mas Valldeneu i ca n'Esglésies, la família de la Rovira dels Cerdans i del mas Castellar, les Comes, el Pujol, la Casanova...i moltes masies més.

A les persones concretes que m'han ajudat i acompanyat tant a l'hora d'accedir i obtenir informació com l'Albert de Sicília Cruells i Padrós, en Francesc Senties, en Martí de Can Borla, en Joan Portet, en Pere Moliner; com a l'hora de trepitjar el terreny i recórrer el municipi com en Toni Ramos, en Norbert Gómez, en Lluís Salido i en Guillem Prat.

Igualment m'agradaria fer un recordatori a totes les institucions que han permès l'accés als seu fons documental per completar l'estudi: la Diputació de Barcelona, la Generalitat de Catalunya i el Bisbat de Vic. Sense oblidar l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona, que ha fet possible aquest inventari.

¹ Informació del padró municipal 2002. Ajuntament de Sant Martí de Centelles.

1.3- DATES DE REALITZACIÓ

L'encàrrec per part de l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona de la realització de l'inventari de patrimoni local del municipi de Sant Martí de Centelles (Osona) va tenir lloc a l'octubre de 2001. Després d'un primer contacte amb les institucions municipals es procedí a les tasques de documentació que es realitzaren al mateix mes d'octubre. El contacte amb la població i el treball de camp tingué lloc durant els mesos de novembre i desembre de 2001.

Paral·lelament es procedí a la elaboració de la base de dades establerta per la Oficina i es passà a la redacció de l'informe al gener i febrer de 2002, amb la corresponent inspecció dels tècnics de l'Oficina de Patrimoni al març de 2002 i la posterior revisió i tancament.

1.4- FONTS CONSULTADES

La informació obtinguda per la realització d'aquest inventari de patrimoni local del municipi de Sant Martí de Centelles principalment prové de les fonts seguidament detallades²:

Arxiu Capitular de Vic.

Arxiu de la Casa Comtal de Centelles.

Arxiu de la Corona d'Aragó.

Arxiu Diocesà de Vic.

Arxiu Gavín.

Arxiu del Mas Oller.

Arxiu de la Mensa Episcopal.

Arxiu Parroquial de Centelles.

Arxiu Parroquial de Sant Martí.

Biblioteca de Catalunya.

Biblioteca d'Humanitats de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Biblioteca de la Universitat de Barcelona. Facultat de Filosofia i Lletres.

² Especificat a la Bibliografia.

Biblioteca del Departament de Cultura de la Generalitat.
Centre Excursionista d'Aiguafreda.
Centre Excursionista de Barcelona.
Centre Excursionista de Catalunya.
Centre Excursionista de Centelles.
Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana. (Generalitat de Catalunya).
Consell Comarcal d'Osona.
Consorti de Promoció Turística: Portes del Montseny.
Institut d'Antropologia (CSIC).
Institut Cartogràfic de Catalunya.
Institut Paleontològic Miquel Crusafont de Sabadell.
Museu d'Arqueologia de Catalunya.
Museus d'Arts, Indústries i Tradicions Populars del Poble Espanyol de Barcelona.
Museu Episcopal de Vic.
Museu Nacional d'Art de Catalunya.
Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
Servei de Museus de la Generalitat de Catalunya.
Servei de Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya.
Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona.

Planimetria³:

-Mapa militar d'Espanya 1:50.000. Zona Ed. Madrid. Servicio Geográfico del Ejército.
-Mapa topogràfic de Catalunya 1:50.000. Osona, 24. Barcelona. Institut Cartogràfic de Catalunya.
-Mapa Cingles de Bertí i Gallifa 1:25.000. Ed. Alpina.
-Mapa topogràfic de terme municipal. 1:25000. (790-I a 790-II/ n. 4.800 a 4.810) Instituto Geográfico y Estadístico. 1921.
-Pla director turístic. Ajuntament de Sant Martí de Centelles. Consorci de Promoció Turística: Portes del Montseny. E: 1: 10.000. Desembre 2001.

³ La planimetria utilitzada ha estat facilitada per l'Institut Cartogràfic de Catalunya, l'Ajuntament de Sant Martí de Centelles i la Diputació de Barcelona.

El mapa militar d'Espanya i el mapa topografiat de Catalunya, han estat utilitzats per omplir el registre de coordenades (longitud i latitud). El mateix mapa topogràfic de Catalunya ha estat escanejat i introduït com a referent gràfic a l'apartat de mapa de la base de dades dels elements inventariats. La resta de planimetria emprada ha estat utilitzada com a font d'informació històrica per situar aquells elements, sobretot béns immobles, actualment perduts o enrunats i així poder determinar tant patrons d'assentament com una certa evolució del poblament.

1.5- FITXA I CRITERIS DE SELECCIÓ

El model de fitxa establert per a inventariar els elements de patrimoni local es recull en una base de dades Microsoft Acces 98 dissenyada per de la Diputació de Barcelona que permet, a través de la diversitat dels seus camps, recollir un conjunt d'informació particular i individualitzada per cada element inventariat.

Aquesta fitxa contempla la inclusió dels diversos béns patrimonials immobles (edificis, conjunts arquitectònics, elements arquitectònics, jaciments arqueològics i obra civil), béns mobles (elements urbans, objectes, col·leccions), elements del patrimoni documental (fons d'imatges, fons documentals i fons bibliogràfics), i del patrimoni natural (zones d'interès natural i espècimens botànics singulars) que conformen el patrimoni cultural tangible d'un municipi alhora que permet la documentació d'aquells elements del patrimoni immaterial (manifestacions festives, tècniques artesanals, tradició oral, música i dansa i costumari), més subjectes a les variacions culturals.

Les dades recollides es disposen de la forma següent:

- El número de fitxa, ordenat correlativament per la base de dades.
- El codi, en relació a l'element patrimonial al que pertany i que es troba especificat en l'apartat de tipologia.
- L'àmbit on s'especifica si es tracta d'un element de patrimoni immoble, moble, documental, immaterial o natural.
- La denominació o nom de l'element inventariat.
- La ubicació, o situació geogràfica d'àmbit general dins el municipi.

- La titularitat actual de l'element, concretament si és públic o privat.
- El nom i dades de l'actual propietari.
- La tipologia de l'element (en funció les taules establertes per la OPC).
- El seu ús actual descrit de forma breu.
- Una descripció completa de l'element.
- Un apartat d'observacions diverses referents a l'element inventariat.
- L'estat de conservació i un comentari associat en funció si és bo, regular o dolent.
- L'autor, l'any, l'estil i època i segle, si es poden precisar.
- L'emplaçament exacte de l'element.
- Les seves coordenades geogràfiques en longitud, latitud o UTM.
- L'alçada o altitud on es troba.
- L'accés a l'element, si és fàcil, difícil, obert, restringit o sense accés.
- El número de negatiu de les fotografies incorporades.
- Les fitxes associades que permeten establir relacions vehiculars de proximitat, vinculació històrica, etc. amb altres fitxes.
- Una descripció històrica de l'element.
- La bibliografia associada.
- Un mapa topogràfic escanejat i amb la situació de l'ens inventariat.
- Un espai per a tres imatges gràfiques o fotografies.

El format en base de dades permet fer una cerca completa i àgil dels elements subjectes a consulta, alhora que permet aprofundir de forma individualitzada amb cada element. La informació recollida dependrà de la informació disponible, tenint com a principal objectiu el de permetre una visió de conjunt dels elements patrimonials del terme.

Els criteris de selecció de cada element tenen com a principal objectiu la recollida exhaustiva de dades sobre el patrimoni cultural i natural del municipi inventariat. Es tracta de documentar aquells béns que per les seves característiques arquitectòniques, històriques, etnològiques o naturals són considerats d'interès patrimonial. D'entrada cal partir dels béns que han estat incoats, protegits o catalogats per altres entitats i institucions.

1.6- METODOLOGIA DEL TREBALL

A l'hora d'elaborar aquest inventari de patrimoni local, s'ha seguit un criteri documental concret en funció de les característiques i possibilitats del municipi. Aquest s'ha estructurat al voltant de la recollida, gestió i estructuració de la informació recuperada i que s'exemplifica en els següents passos:

Capítol I: Documentació prèvia

En aquest primer apartat es procedeix a la recollida de totes les dades bibliogràfiques disponibles i de la informació existent en els centres de documentació d'accés públic, inclosos els arxius i museus més propers, així com tota la informació i documentació de que disposi l'Ajuntament. En l'elaboració de l'inventari de Sant Martí de Centelles s'ha procedit de la següent forma:

- Consulta de la informació bibliogràfica i d'obres de caire general: la Gran Geografia Comarcal de Catalunya, Catalunya Romànica, Gran Enciclopèdia Catalana....
- Consulta de centres de documentació i informació. En primer terme fonts d'abast local com la Biblioteca Municipal d'Aiguafreda; fonts d'abast comarcal com el Consell Comarcal, l'Arxiu del Grup de Recerca Folklorica d'Osona i l'Arxiu Episcopal de Vic. D'àmbit general a través del Centre de Cultura Tradicional i Popular de la Generalitat de Catalunya; Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Servei de Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya.
- Consulta de l'Arxiu Municipal i de la informació recollida en el mateix Ajuntament de Sant Martí de Centelles.

Capítol II: Treball de camp

Aquest segon gran apartat consisteix en la recollida d'informació oral a partir dels contactes facilitats per l'ajuntament, i en la visita sistemàtica a tots i cadascun dels elements detectats, subjectes a ser inventariats. Cada element serà situat i se'n recollirà

tota la informació observable. La informació és complementa amb un mapa de situació i d'una a tres imatges fotogràfiques. El treball de camp es pot sintetitzar en els següents passos:

- Diverses trobades amb els responsables de l'Ajuntament. Aportació de noves fonts d'informació (Publicacions dels Programes de Festa Major, ressenya de la bibliografia local i altres articles).
- Estudi de la planimetria. Per permetre un primer acostament geogràfic al municipi.
- Treball de camp. Aquest consisteix en una primera elaboració de la llista dels elements fitxables; la visita de tots els elements i el seu registre fotogràfic.
- Consulta als informants especialitzats (tant per localitzar ubicacions geogràfiques, com suport fotogràfic i aspectes més etnològics).
- Procés de consultes personals. Contrastació de les fitxes de camp amb la documentació prèvia i realització de les comprovacions oportunes.

Capítol III: Treball de gabinet

Aquest darrer gran apartat consisteix en l'elaboració i processament de la informació recollida. Un cop introduïdes les dades, es procedirà a la redacció de la memòria, on s'assenyalen les potencialitats i necessitats del patrimoni del municipi. Aquest treball s'ha fet de la següent manera:

- Processament de la informació. Introducció de les dades en fitxes informatitzades, incloent les versions digitals dels mapes de situació i les imatges fotogràfiques.
- Nova lectura i ampliació de les consultes.
- Redacció de les fitxes de la base de dades; tractament i escaneig de diverses fotos i imatges juntament amb els plànols.

- Repàs de les fitxes elaborades i acabar d'omplir els espais buits (camps sobre el propietari i adreça,...). Redacció de la memòria o informe en base el plec de prescripcions tècniques per la realització d'inventaris de patrimoni local de l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona.
- Revisió i supervisió de la memòria i la base de dades per part de l'equip tècnic de la OPC.
- Gravació del fitxer de la base de dades en un CD i l'edició de les corresponents còpies en paper.

1.7- CRITERIS GENERALS D'INTERVENCIÓ I SELECCIÓ

A l'hora de realitzar l'inventari patrimonial del municipi de Sant Martí de Centelles s'han intentat establir unes pautes de funcionament a seguir que es centren en la constitució d'un criteri d'inclusió dels diversos elements patrimonials subjectes a ser inventariats.

La base de l'estudi ha partit de l'heterogeneïtat dels elements recollits per a ser inventariats i de l'exhaustivitat de la informació recopilada tenint com a preferència la recollida sistemàtica d'aquells elements que s'han preservat del passat o s'han incorporat recentment, i que han esdevingut un referent per ajudar a definir el tarannà i el territori d'una comunitat. En primer terme han estat inclosos íntegrament tots aquells *elements contemplats* com:

- Béns Culturals incoats o declarats d'Interès Nacional i d'interès Local (BCIN, BCIL).
- Els jaciments arqueològics contemplats dins l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Els espais naturals protegits per l'administració local, provincial, autonòmica, estatal o europea. Concretament els elements naturals inventariats pel Servei de Parcs i Espais Naturals del Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya.

- Elements i béns immobles catalogats pel centre d'Informació i d'Investigació del Patrimoni Artístic Català. Servei de Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya.

Posteriorment s'ha seguit un criteri de *individualització* de cada element que s'ha valorat i reconsiderat per la seva qualitat o valor ja sigui aquest material, històric, artístic, etnològic o natural.

L'*estat de conservació* també ha estat un dels factors rellevants a l'hora d'incloure dins l'inventari o dins els elements no inventariats alguns dels elements. Aquest és el cas d'aquells elements que pràcticament només se'n coneix l'existència a través de les fonts escrites o la toponímia i que directament s'han contemplat com a no inventariats.

L'*especificitat* de l'element també ha estat decisiu per la seva inclusió o exclusió dins l'inventari. Aquest es basa en l'establiment de criteris relacionats amb l'escassa presència de l'element i les seves particularitats, etc.

En l'*aspecte cronològic* s'ha evitat realitzar una valoració estrictament temporal dels elements en relació la seva antiguitat, tenint en compte altres aspectes més específics i individuals com la quantitat i la significació. Un exemple seria el conjunt del **Ciment**, una antiga fàbrica de calç que tot i ser de factura força recent va ser de gran rellevància històrica per el municipi .

Alhora, s'han tingut en compte tots aquells *elements testimonials*, anomenats així perquè que són testimoni de l'ocupació humana d'un territori, tant per obtenir un panorama complet de l'assentament rural al municipi, com per permetre una aproximació a la realitat patrimonial del poble: feixes de camp, canals d'irrigació, barraques de pastor, pous i mines, forns de calç i teuleries.

En el cas del municipi de Sant Martí de Centelles, el treball de camp ha estat molt important per poder identificar molts dels elements patrimonials, no sempre esmentats en la documentació. La recuperació i consulta de mapes topogràfics antics ha permès documentar masos que actualment es troben desapareguts i que no surten esmentats en la planimetria actual.

2-DIAGNÒSTIC

2.1- MARC TERRITORIAL

Municipi: Sant Martí de Centelles

Comarca: Osona

Província: Barcelona

Altitud: 726 m nucli urbà

974 m altitud màxima

Superfície: 25,7 Km²

Habitants: 728 (2002)

Àrea comercial: Vic-Granollers

Mercat secundari: Vic

Activitat econòmica: agricultura

Demarcacions històriques: Comtat i Baronia de Centelles

Entitats de Població: nucli urbà de l'Abella

Sector de les Comes i antiga parròquia de Sant Martí de Centelles

I de menys entitat:

Important conjunt de masies disperses agrupades en el Racó de la Font, Sant Miquel Sesperxes i Valldeneu.

2.1.1- Marc geogràfic

El municipi de Sant Martí de Centelles conforma el límit més meridional de la comarca d'Osona i es troba situat a la província de Barcelona. S'estén a la dreta del riu Congost, amb una extensió aproximada de 25'70 Km², i amb una altitud sobre el nivell del mar de 722 m.

El seu territori comprèn diferents realitats geogràfiques donades per la distribució del terme en diferents altiplans. Aquests permeten establir dos sectors diferenciats: la part alta que es centra en l'antiga parròquia de Sant Martí que ha donat nom al terme i que té

com a eix vertebrador la carretera de Centelles a Sant Feliu de Codines (actual C-1413), i la part baixa centrada en el nucli de l'Abella i la parròquia de Sant Pere de Valldeneu.

El límit del terme municipal parteix del mateix riu Congost, a l'Abella, fins a l'alçada de la urbanització de Sant Pau (terme municipal de Centelles); seguidament baixa i seguint la línia del tren puja per sobre el Pla de l'Adorar, fins el Grau de Can Tres Quarts, en línia recta cap el Montpar. D'aquest punt, en direcció nord, arriba als camps de la Crosella girant direcció oest travessant la C-1413 fins el Pla de la Bruga. D'aquest punt, i en direcció sud, el terme discorre en perpendicular fins al Collada, i en direcció est fins travessar de nou la C-1413 i agafar el torrent de Roquetes. Tot seguit puja fins sota els camps de Bellavista vella i segueix cap al Collet de Pedra Dreta. D'aquí ressegueix tota la cinglera, sota les Mirones, fins a l'alçada de Valldeneu, on el límit del terme segueix la línia del ferrocarril fins al nucli de l'Abella on baixa fins el riu Congost.

La ocupació humana es troba disseminada en aquest territori al voltant dels dos eixos principals de comunicació: l'actual C-17 i la C-1413, i les antigues parròquies de Sant Pere de Valldeneu, Sant Miquel Sesperxes i Sant Martí de Centelles.

2.2.1- Medi físic

El municipi de Sant Martí de Centelles es situa a la riba esquerra de la capçalera del riu Congost abarcant la perllongació de les estribacions més occidentals del massís del Montseny i ocupant des de la Vall del Congost i els Cingles de Bertí fins la costa del Puigsagordi.

El terreny orogràfic està format per una depressió originada en l'era terciària; una conca d'erosió excavada pel riu en les marges toves de l'eocè amb altituds que oscil·len entre els 400 i els 600 m. Aquests materials del terciari assoleixen una potència d'un miler de metres aproximadament i descansen sobre un sòcol paleozoic, documentant-se també afloracions de roca calcària. Una característica de la zona en són els turons testimoni de les margues blaves eocèniques a diferents nivells que mostren diverses fases d'erosió, tant comú per tot el territori de la Plana de Vic. Aquestes característiques han donat lloc a

un terreny abrupte, amb escasses zones planes que es situen al Pla de la Garga, sobre els cingles de Bertí, la carena de la costa, i amb menys presència a la Vall del Congost.

El cim més elevat del municipi és un puig anomenat Puig Oriol amb 980 m d'altitud, situat a l'oest del terme municipal, tot i que el més conegut és el Turó del Castell o l'Agullola de Sant Martí amb 855 m d'altitud. El terme presenta altres cims destacats com el Puig Fred (922 m), el Turó del Fabregar (912 m), el Coll de Nou (900 m), i els graus dels Cingles de Bertí coneguts com la Trona, els Castelletes i Can Tres Quarts.

En aquesta depressió tectònica i en les elevacions que l'emmarquen, hi actuen, modelant l'orografia del terreny diversos cursos fluvials. El més important del municipi el forma el riu Congost que rep la capçalera de les aigües que provenen dels espadats de la part oriental de la Plana de Vic, formades per les rieres de Vallossera, Avencó i Martinet. El cabdal del Congost té una mitjana de 0'56 m³/s essent els mesos de març, maig i desembre els més cabdalosos. Al riu aflueixen diversos cursos d'aigua com són el Torrent d'en Vila, el torrent de la Rectoria i de l'Oller, el Torrent de Valldeneu i el Sot de la Guillota.

Per la banda oest del municipi els recursos hidràulics també es concentren en diverses torrenteres com el torrent de ca la Viuda, el torrent de les Roquetes i el sot de la Vall que aboquen la seva aigua al riu Rossinyol cap a Sant Miquel del Fai. En aquest marc hidrològic, la pluviositat pot arribar als 1.200 mil·límetres anuals; mentre que les temperatures mitjanes es situen als 14'5°, arribant als 60 dies de glaçada a l'any; amb unes màximes d'estiu de més de 29°. En general el clima és mediterrani típic amb hiverns suaus i estius calorosos, però l'impediment natural de les diverses zones muntanyoses porta a temperatures contrastades que provoquen certa variació tèrmica. Totes aquestes característiques han donat lloc al desenvolupament d'un bosc de pins a les parts més baixes i abruptes i alzines i roures a partir dels 800 m. El sotabosc és típic de brucs i bolles, amb escassa presència de boix.

La progressiva instal·lació humana a la muntanya ha repartit el territori entre els camps de conreu, propers a les explotacions agrícoles-ramaderes, i la massa forestal d'alzinar i pineda, i anteriorment de roure.

Així doncs, en el terme municipal de Sant Martí s'hi troben 1623 ha de bosc mediterrani i 527 ha de pastures. Les zones destinades al conreu estan ocupades per cereals (163 ha) farratges (50 ha) i patates (37 ha) amb algun petit espai de regadiu (12 ha). La població s'organitza en base un nucli urbà i un conjunt explotacions ramaderes dedicades bàsicament a la cria de bestiar (boví, porcí i aviram...).

2.2- POBLAMENT

En aquest apartat es fa una breu introducció sobre el poblament, la estructura econòmica i les comunicacions. Les especificitats d'un municipi com Sant Martí de Centelles són les que han donat lloc a la seva fisonomia actual. La seva gent s'estructurarà en funció de tres antigues parròquies: Sant Martí de Centelles, Sant Miquel Sesperxes i Sant Pere de Valldeneu.

A trets generals, el terme de Sant Martí de Centelles disposa de dos nuclis de sòl urbà amb un desenvolupament urbanístic desigual. Un és el sector de l'Abella, a la part baixa del municipi, i l'altre el sector de les Comes, situat a la part alta.

El nucli urbà del terme és el poble de l'Abella ubicat a la part baixa del municipi, a 462 m d'altitud, i creat entorn del camí ral i el mas i els molins de l'Abella. El creixement de l'Abella es va fer pel sector del pla de Sant Jaume, amb la urbanització dels carrers Puigfred, Tagamanent, Pi i Borrell i Cadenes, com també pel sector sud de l'Oller, el carrer de la Garga i la carretera de l'Oller, on hi ha un important desenvolupament urbanístic.

En aquest sector s'ha produït una consolidació i ocupació dels sòls edificats per usos industrials provocant un exhauriment de les possibilitats de creixement de les activitats productives i abocant el municipi a un cert estancament econòmic. Aquest context ha portat a un ràpid esgotament de les ofertes del sòl urbà consolidat i a la paralització del procés de creixement i de promoció residencial.

El que es coneix com Sant Martí de baix es completa amb la Parròquia de Sant Pere de Valldeu estructurada al voltant d'un grup de masos històrics com l'Oller, can'Esglésies i can Ton, can Fàbrega i el Castellar de Dalt.

La parròquia de Sant Martí o el sector de les Comes constitueix l'altre zona urbana del municipi. Tot i que estructuralment es segueix organitzant en base un poblament dispers, i les seves masies són força nombroses, moltes van ser deshabitades i altres es van convertir en cases de segona residència. Les masies més enlairades són el Fabregar i la Rovira dels Cerdans, mentre que la majoria dels masos habitats es troben al costat de la carretera de Sant Feliu de Codines com el Pujol, la Serra, la Villadevall, el mas Pou, Mas Blanc, mas Aliguer, i el grup de cases del Racó de la Font.

El Pla de la Garga i la parròquia de Sant Miquel Sesperxes també presentaran un hàbitat dispers amb masos com el Febrer, el Presseguer, el Montpar, i diversos petits establiments rurals.

2.2.1- Contextualització territorial

Aquest municipi limítrof de la comarca d'Osona, actua de partió entre aquesta comarca i el Vallès Oriental i s'ubica entre els actuals municipis d'Aiguafreda, Tagamanent, Sant Quirze de Safaja i Centelles. Es troba situat a 19 Km de Vic, a 25 Km de Granollers i a uns 48 Km de Barcelona. Geogràficament es configura en un entorn caracteritzat per l'abruptuositat del terreny. Aquest fet ha portat a una dispersió del poblament configurant un municipi disgregat de 728 habitants distribuïts en diferents nuclis humans. La seva morfologia presenta una forma triangular organitzada en tres plans i en dos eixos viaris estructurats. La comunicació entre aquests punts ha estat sempre molt difícil, i són diversos els factors de segregació ressaltant els diferents penya-segats naturals i la gran distància entre els llocs d'ocupació humana.

D'aquests impediments naturals destaquen:

- El penya-segat del riu Congost al pla de Castellar, formant les estribacions més meridionals de la cinglera de Bertí.

- El penya-segat del Pla de la Garga al pla de Castellar, amb graus com el Grau del Castellar, el Grau de Can Tres Quarts, la Trona, els Castelletes, etc.
- El penya-segat format per prolongació de la Costa del Puigsagordi direcció sud al Pla de la Garga.

2.2.1-Comunicacions

El municipi de Sant Martí de Centelles es troba estructurat al voltant de dos eixos de comunicació que discorren paral·lels entre ells.

L'eix principal el forma l'actual C-17 i antiga N-152 herència de l'antic camí ral, via francisca i anterior via romana. Aquest eix, actualment desplaçat cap a l'est respecte el seu traçat original, permet la comunicació més immediata del nucli de l'Abella amb la resta de municipis del Vallès Oriental. Per dirigir-se cap al nord, i per tant cap a Osona, l'accés s'ha de realitzar a través del municipi veí d'Aiguafreda.

Un segon eix el forma l'actual C-1413 i antic camí de Sant Feliu de Codines a Centelles. Aquest eix permet la comunicació de les diverses masies disperses i els petits nuclis com la parròquia de Sant Martí de Centelles i les Comes, Sant Miquel Sesperxes o el Racó de la Font cap al municipi veí de Centelles o Cap a Sant Quirze de Safaja, en primer terme, i Sant Feliu de Codines, Caldes de Montbui o Moià, en segon terme.

Com ja s'ha apuntat, ambdós eixos de comunicació discorren de forma paral·lela i la manca de vies de comunicació paral·leles dificulta en gran mesura les comunicacions de tot el municipi. Aquesta problemàtica actualment s'intenta resoldre amb la construcció d'una carretera que unirà el nucli de l'Abella fins a Sant Miquel Sesperxes, pujant pel Grau de Can Tres Quarts i salvant la Cinglera. La construcció d'aquest camí suposa l'establiment d'una primera via orientada est-oest que comunica el municipi. Anteriorment, aquestes cingleres es salvaven per petits camins-corredor, molts d'ells actualment desapareguts.

La resta del territori s'organitza en petits camins que comuniquen les diverses masies i establiments humans. D'aquests conjunt destaquen diversos camins històrics. Un dels

quals és el camí que pel Pujol pujava fins el Castell de Sant Martí i la Rovira; un altre el camí que menava de la Parròquia de Sant Martí de Centelles a la de Sant Miquel Sesperxes o el camí que per Valdeneu porta al mas Castellar.

Dins el terme municipal de Sant Martí de Centelles també discorren diversos GR i PR:

Camins de Gran Recorregut:

GR Matagalls-Motserrat: Tram Aiguafreda-Sant Miquel del Fai. Passant per l'Abella, el Pla de l'Adorar, les Piscines de l'Oller-Valdeneu, el Castellar i el Collet de la Pedra Dreta.

Camins de Petit Recorregut:

PR1: L'Abella, Grau del Presseguer, Sant Miquel Sesperxes, Serra del Soler del Coll, Sot de la Vall, Roquetes i Sant Miquel del Fai.

PR2: Centelles, Castell de Sant Martí de Centelles, església de Sant Martí de Centelles, el Racó de la Font, Can Cuixes, el torrent de la Viuda i Sant Miquel del Fai.

PR3: Centelles, Castell de Sant Martí de Centelles, església de Sant Martí de Centelles, el Pou, Sant Miquel Sesperxes, el Presseguer, Grau del Presseguer i l'Abella.

PR4: L'Abella, Coll de Can Tres Quarts, el Monpar, la Viladevall, església de Sant Martí de Centelles, el Castell de Sant Martí de Centelles, Centelles.

També s'han traçat un seguit de **Recorreguts circulars:**

- 1- Un primer que porta del nucli de l'Abella, Valdeneu, Grau de les Avellanades, la Trona, Castellar, Mirones, fins a tornar a l'Abella.
- 2- Un segon que també parteix de l'Abella, Grau Presseguer, Sant Miquel Sesperxes, Coll de Can Borla, Coll de Gasents, Can Rajidell, la Trona, Castellar, Valdeneu i de nou l'Abella.

- 3- Un tercer que surt de l'Abella cap el Grau de Can Tres Quarts, Sant Miquel Sesperxes, mas Presseguer, Grau del Presseguer i baixa fins l'Abella.
- 4- Un quart que parteix de l'església de Sant Martí de Centelles, Castell, Rovira dels Cerdans, Fabregar, Racó de la Font, el Pou i altra cop a l'església de Sant Martí de Centelles.⁴

2.2.3- Organització del poblament

La formació de diversos nuclis de poblament al terme municipal de Sant Martí de Centelles ve donada tant per la gran dispersió de la població com per el desnivell natural del terreny. Aquesta ocupació humana es troba disseminada en petites agrupacions i diverses masies aïllades disgregades entre les parròquies històriques de Sant Martí de Centelles, Sant Pere de Valldeneu i Sant Miquel Sesperxes, juntament amb el nucli urbà de l'Abella i la colònia Oller i organitzades dins el terme castral del Castell dels Centelles.

La formació d'aquestes agrupacions tingué el seu origen al llarg de l'edat mitjana acabant de conformar la seva morfologia durant l'època moderna. Aquest és el cas de l'ocupació humana del sector de Valldeneu, l'Abella i les casetes del Racó de la Font.

L'ABELLA

El nucli de l'Abella va néixer entorn d'uns antics molins i un mas anomenat Abella o *Apilla*, documentat des del 1128, a la riba esquerra del riu Congost i al costat de l'eix de comunicacions format per l'antic camí ral de Granollers a Vic i actual C-17.

Al 1433 la família cognomitada Abella es va traslladar a viure a Granollers i va vendre el seu mas, l'hostal prop el camí ral i els dos molins a Bartomeu Vila. Els Vila varen donar un gran impuls a la població i una mostra d'aquest fet és que prop l'hostal es desenvolupà

⁴ Referenciats al Pla director turístic. Ajuntament de Sant Martí de Centelles. Consorci de Promoció Turística: Portes del Montseny. E: 1: 10.000. Desembre 2001.

un incipient nucli urbà format per diversos establiments dels que destaca una carnisseria, unes ferreries i els molins.

L'evolució d'aquest poblament s'organitzà al voltant de la plaça major amb la construcció de les cases de can Mallorca, can Senir, can Maties i can Serra. Del 1681 i 1682 són can Craus, Can Xacó, Can Porret i can Fogás. Can Pere Bet és igual que can Suledo, d'entrat el segle XVII.

De la plaça de l'Abella avall el camí ral es formà el carrer Nou, amb cases recordades amb els noms de cala Virgila, Can Clossaní, can Roses, can Virot, can Tià i can Peranso.

Amb la construcció prop del molí de l'Abella del pont de tres arcs el 1740, tant el nucli dels hostals, ferres i comerciants, com també el carrer Nou, experimentà una bona revifalla. Durant el mateix segle XVIII s'urbanitzà el carrer de Sant Jaume, en el serrat d'Ocata i l'any 1712 es construeix la casa de can Batiste. La casa de Can Teixidor del carrer Nu va ser construïda cap el 1787 i més tard les cases de can Marçal i can Capità.

El següent desenvolupament urbà de la zona tingué lloc a finals dels anys 20 del segle XX, amb el creixement d'aquest nucli per la banda oest.

COLÒNIA OLLER

A principis del segle XX tingué lloc la creació de la Colònia Oller pel Sr. Senties, propietari del mas l'Oller, que li va donar nom. Aquesta urbanització es va estructurar amb part de les terres que havien format part de la seva finca, i tot i que actualment tota la zona es coneix amb el mateix nom, l'original Colònia Oller es troba ubicada al nord-oest d'aquest conjunt.

El mateix propietari va fundar les primeres piscines públiques, cap els anys 30 del segle XX, i aquests complex d'instal·lacions ha complert, al llarg dels anys, un important funció social al municipi. La urbanització també es va dotar amb església pròpia, Nostra Senyora dels Àngels, i l'activitat constructiva ha portat al desenvolupament més o menys continuat de la zona.

VALLDENEU

La històrica parròquia de Sant Pere Valldeneu, formada en una petita vall del mateix nom sobre el camí ral, organitzava el territori d'aquest primer pla sobre el Congost. Al seu voltant sorgiren durant l'alta edat mitjana diversos masos com el mas Valldeneu o "Vilar Daniel", l'Oller, el mas Castellar, i posteriorment ca n'Esglésies i Can Ton, les Pujades i la Casanova. Entrada l'època moderna la reorganització del territori desplaçà aquest centre de poder i una evidència d'aquest fet és el desplaçament de la rectoria cap a una zona propera al mas Oller.

SANT MIQUEL SESPERXES

El conjunt és conegut per l'església parroquial de Sant Miquel Sesperxes, documentada des del segle XII tot i que el territori pròpiament dit comprèn la part sud del Pla de la Garga. Aquest es completa amb els masos del Presseguer, el Febrer i un ampli conjunt de masies situades al peu de l'antic camí de Sant Feliu de Codines com el Pou, el Tal·ló o ca l'Aligué i petits establiments com Can Fèlix, Can Xicó, Can Joan, Can Llusi i en el pla de Sant Miquel: Can Benetó o Can Borla.

ANTIGA PARRÒQUIA DE SANT MARTÍ

Ubicada en el sector més septentrional del terme municipal, l'església de Sant Martí de Centelles situada sota el mateix Castell dels Centelles, apareix documentada des d'època medieval. La primera referència a aquesta parròquia és del 1031 moment en què és reconeguda com a centre d'una extensa parròquia. L'estructuració d'aquest territori tindrà per eix l'antic camí de Sant Feliu de Codines a Centelles agrupant un important conjunt de masies disperses. Els masos més enlairats són el Fabregar i la Rovira dels Cerdans, a més de 850 m. La majoria de masos habitats es troben prop de la carretera de sant Feliu que es sobreposà al camí històric de Vic a Caldes de Montbui i la Plana Vallesana. Destaquen el masos del Pujol, la Serra, la Viladavall, el Pou, el Mas Blanc (on visqué el poeta Màrius Torres i actualment és residència d'una comunitat que practica la vida

eremítica i altres grups de gent que cerca repòs), l'Aliguer i les cases del Racó de la Font (algunes recentment restaurades).

EL RACÓ DE LA FONT

Aquest conjunt de petits masos dispersos, de construcció moderna, evidencia l'auge econòmic dels segles XVII i XVIII a la zona. L'accés de petits propietaris a nous espais de conreu, fins el moment considerats perifèrics, i la prestació de nous oficis portà a l'aparició de cases com Can Ferra, Cal Ferrer o Cal Manyà. El desenvolupament d'aquest racó és limitat ja que no hi ha gaires plans i els recursos hidràulics també són escassos.

2.2.4- activitats econòmiques

Les principals activitats econòmiques del municipi de Sant Martí de Centelles s'agrupen entorn els sectors productius bàsics: el sector agrari, el sector industrial, el sector constructiu i el sector serveis.

Moltes d'aquestes tasques ens han pervingut al llarg del temps i són un testimoni cabdal per recuperar el conjunt d'activitats humanes que han deixat traces més o menys visibles en el territori, alhora que evidencien el concepte de patrimoni com a reflex de la vida i les tasques d'una comunitat.

En el terme de Sant Martí de Centelles la principal activitat documentada està destinada al sector industrial amb un 40% seguit del sector serveis amb un 28%, mentre que el sector agrari està representat amb un 10%. Dins el sector industrial, la construcció és l'activitat més present tot i que a finals del segle XX es pot parlar d'un cert estancament d'aquest ofici.



Les activitats econòmiques relacionades amb el patrimoni i documentades en el municipi de Sant Martí de Centelles es poden agrupar de la forma següent:

- Diverses activitats ramaderes i en menor mesura el pastoreig d'ovi-càprids i bòvids fent esment a les evidències arquitectòniques relacionades amb aquestes tasques: barraques de pastor, tancats de bestiar, corts i estables, camins ramaders....
- Activitats agrícoles dedicades al treball del camp que permeten fer una aproximació als diversos conreus i comprendre sistemes constructius com les feixes, canals d'irrigació, els amuntegaments de pedres fruit de despedregar els camps... Les oliveres i la vinya ocuparen un lloc destacat, sobretot a la part del Congost.
- Activitats relacionades amb l'explotació del bosc. És el medi que ha ofert més recursos a l'home donant oficis com el de carboner, piler o llenyataire...i que es manifesta a través de les places carboneres.
- Les activitats relacionades amb la manipulació dels elements, la fabricació de teules o calç, per la construcció, tant d'ús domèstic com més industrial, són un clar referent de l'activitat humana.

ACTIVITATS AGRÍCOLES

Tot i que el sector econòmic on treballa més gent és el sector industrial la major part dels terrenys de Sant Martí de Centelles són zona forestal, pastures o camps de conreu. Així el sector agropecuari es troba representat de forma diversificada amb un 13'2 % de terres llaurades, un 5'5% de pastures permanents, un 62'7 % de terreny forestal i un 18'6% de

terreny no agrari. Tot aquest conjunt dona un total de 3'157 d'hectàrees, suposant un alt índex de superfície forestal.

Les pràctiques agrícoles al terme de Sant Martí de Centelles es concentren en les zones més planeres del municipi. Es tracta de diversos espais dedicats bàsicament als productes de secà on es conrearan patates, blat, ordi i civada. Cal assenyalar que molts d'aquests camps presentaran una morfologia circular organitzada en petites terrasses naturals esdevenint una mostra de la fossilització dels antics paisatges agraris⁵.



Paisatge agrícola del Pla de Sant Miquel

Des de l'edat mitjana fins a finals del XIX, un dels conreus més importants que es va portar a terme en les feixes del municipi de Sant Martí de Centelles fou el de la vinya, produint-se una mitjana de 250 càrregues de vi anuals⁶, només a la parròquia de Sant Pere de Valldeneu. La fabricació i producció abundant d'oli i vi es pot emmarcar dins del creixement econòmic i augment demogràfic dels segles XVIII i XIX, evidenciat en tot el territori peninsular.

⁵ OLLICH, Imma. (1988). Camp i ciutat a la Catalunya del segle XIII. Eumo Ed.

⁶ PARELLA, Miquel. (1989). "Aproximació històrica al cultiu de la vinya a la vall del Congost". a *Monografies del Montseny*, 4.

Aquest creixement va arrencar al segle XVI quan després dels greus danys causats per la pesta i la guerra contra Joan II s'inicià una progressiva i lenta recuperació. Una data important fou la de 1599 quan un privilegi reial autoritzà l'exportació de vi de collita pròpia. Aquesta cessió marcà l'inici d'un important impuls econòmic que girà entorn del conreu de la vinya i l'obertura de nous mercats per aquests productes. L'augment de la viticultura farà que es redueixin les terres destinades al conreu de cereals, i que es cultivin espais fins aleshores considerats erms, canviant de forma significativa el model d'explotació tradicional.⁷

El segle XVIII és considerat com el segle del gran impuls comercial, i sobretot la primera meitat destacà per l'esplendor agrari. Però al segle XIX la crisi ocasionada per la fil·loxera i la consolidació de la industrialització farà que molts d'aquests conreus s'abandonin de forma definitiva.

Seràn diverses les eines utilitzades per aquestes tasques tot i que en destaquen les premses d'oli i de vi i els molins fariners o drapers. Tant de molins com de premses per a vi i oli se'n coneixen de diversos tipus des de l'antiguitat. Tot i això, és difícil establir una cronologia precisa ja que les diverses tècniques i processos utilitzats sovint han coexistit en el temps. D'aquestes instal·lacions se'n conserven diversos exemplars en el municipi de Sant Martí de Centelles i en són una mostra les premses de Valldeneu, Castellar, l'Oller i el Presseguer, tot i que les estructures es conserven de forma molt precària.

Tenim diverses referències a nivell documental relacionades amb aquest conreu. Una d'elles esmenta una venda específica de vinyes al 1081, concretament les vinyes Artalla i de Pòdol, situades a la parròquia de Sant Pere de Valldeneu "*advenit nobis per plantacione et per dificatione et omnes voces. Est vinea Artalla a parte orientis in vestro alodio de vos emtores*". Aquesta venda es realitzà per 14 sous. Una altra referència esmenta que tota la Soleia era vinya, com també ho eren els terrenys expropiats per la construcció de la via del tren el 1890. La vinya apareix, doncs, lligada a les terres marginals i menys productives i als petits propietaris, en un marc fonamentalment familiar.

⁷ SARRI, A. (1996). Masia Can Cabanes. Documentació Arqueològica. Memòria del Servei d'Arqueologia de Catalunya.(inèdit).

En el municipi de Sant Martí de Centelles també es documenten illes, o espais de conreu, situats prop dels cursos dels rius o torrents i que es regien per les inundacions periòdiques. La pràctica agrícola realitzada en aquests espais és força limitada i s'associa a una explotació de caire domèstic o de curt abast comercial on s'hi practica una agricultura de regadiu. Aquestes petites hortes estaven a la ribera del riu Congost i actualment encara són visibles al costat del riu en el nucli de l'Abella, on encara s'hi documenta, de forma residual, aquesta pràctica agrícola.



Nucli de l'Abella, a la ribera del riu Congost

ACTIVITATS RAMADERES

La documentació i les evidències patrimonials relacionades amb les activitats ramaderes són de difícil adscripció.

Les explotacions ramaderes de Sant Martí de Centelles es comptabilitzen en un total de 25 explotacions en funcionament. D'aquestes unes 17 es dediquen al bestiar boví, unes 14 es dediquen al porcí, unes 7 explotacions a l'ovi-cabrum, i unes 4 a èquids. Moltes d'aquestes explotacions combinen la cria de bestiar menor sobretot conills i aviram.

Són molt poques les evidències de pastoreig a la zona. Dos dels casos més destacables són el del mas la Rovira dels Cerdans i del mas Castellar, que a causa de l'extensió de les seves propietats el bestiar pot pasturar de forma més o menys intensiva per la zona. No es pot parlar d'activitat transhumant ni de gran activitat ramadera. L'aprofitament d'aquest bestiar serà divers, a causa de la varietat d'animals estabulats. No hi ha una especialització segons el tipus de bestiar sinó que es sol complementar. El seu consum és principalment d'aportació càrnica i làctic destinat a un mercat local i comarcal. Una evidència patrimonial d'aquest fet és la bauma del Forat Negre, a la Rovira dels Cerdans, on hi ha un tancat rudimentari on s'aixopluga el bestiar; o la Bauma d'en Rom o Roma on s'hi havia guardat el bestiar en moments de conflicte (context de Guerra Civil Espanyola i postguerra...).

EXPLOTACIÓ DEL BOSC

Una de les activitats complementàries més practicada a la zona ha estat l'explotació dels recursos del bosc. L'activitat de transformar la fusta en carbó, l'obtenció de fruites com els bolets, les pinyes o les tòfones, la desforestació i l'obtenció de fusta, etc..

La pràctica del carboneig al municipi de Sant Martí de Centelles es troba escassament documentada a través de la tradició oral. L'activitat més estesa era la de fer carbonet, a causa de que la massa forestal no era excessivament abundant i la complexitat d'aquesta tasca era molt menor a la de les grans piles carboneres, ben documentades a la zona propera del Montseny.

Aquest ofici de caire temporal el trobem documentat a partir dels segles XVIII i XIX, com a complement de les tasques agrícoles i altres activitats estacionals. A causa de les llargues temporades que els carboners havien de fer vida al bosc, aquests desenvoluparen tota una cultura carbonera evidenciada per les construccions en pedra seca d'estructures de caire perible conegudes com les barraques de carboner, però també per la presència d'altres elements que deixaren evidències palpables en el territori: una xarxa de comunicacions d'abast local important i diverses places carboneres.

Aquesta plaça consisteix en un gran espai obert on s'han dipositat els diversos nivells de carbons procedents de la combustió de les piles. Es caracteritzen per la presència d'una capa més o menys cendrosa o restes de rubefacció.

Molts dels pagesos del municipi de Sant Martí de Centelles anaven a treballar de jornalers amb els carboners del Montseny, sobretot cap a la zona més propera de Tagamanent.⁸ El treball del carboner tenia diverses parts. Primer, acordava amb el propietari el preu del tros de bosc a carbonejar, i el propietari havia de negociar aquest preu amb el negociant o intermediari que era el que comprava el carbó.

Un cop acordat, el carboner hi posava les eines i els jornalers, coneguts també com a picadors o migfeiners que es dedicaven a arreplegar la llenya i fer les piles, com també de coure-la i lligar les sàrries d'espart. Després de tot el procés de cuita que requeria un gran coneixement i control de la combustió, es seleccionava el carbó, segons la seva qualitat, i es destinava per al seu ús domèstic o per a la comercialització.

LA PRODUCCIÓ DE CALÇ

L'ús de la calç, barrejat amb sorra i aigua o sola, ha estat utilitzat des d'antic com element constructiu. La fabricació d'enlluïts, paredats... es documenta en tota la zona del Mediterrani des de la protohistòria. Aquest tipus d'activitat s'ha d'associar amb la presència de calcita com a matèria primera i l'existència d'aquesta en la zona propera de producció.

Les evidències patrimonials d'aquesta activitat la constitueixen els forns de calç i les eines utilitzades per aquesta tasca. La construcció del forn es solia fer a l'abric d'un pendent, com s'ha constatat en tots els forns documentats, ja que facilitava el seu procés productiu, i principalment la càrrega i buidatge de l'estructura. La boca del forn normalment es troba a la part inferior del pendent des d'on és més fàcil l'accés, tant per la càrrega i descàrrega de les pedres com per l'alimentació del forn i el posterior transport de la calç.

⁸ Informació oral: Sr. Martí Febrer de Can Borla.

El procés s'iniciava amb l'extracció de la pedra, que un cop col·locada dins el forn i a alta temperatura, esdevenia pols. La calç resulta de calcinar la pedra calcària, molt rica en carbonat calci i que un cop sotmesa a una temperatura de 900° o 1000 ° C, se'n obtenia la calç. Quan aquesta substància surt del forn es presenta en terrossos d'òxid de calci de color rosat, que tradicionalment es coneix com a calç viva o calç de terrós. La seva posterior manipulació permetrà que en la construcció s'utilitzi la calç en pasta o la calç en pols, les dues com a modalitats de l'hidròxid de calci. Per a la elaboració de la calç es coneixen dos sistemes: el sistema basat en el forn discontinuo o intermitent, que ha perdurat fins avui en dia, i el forn de tipus continuo o forn de raig. En aquest mateix punt de producció de calç es realitzaria la seva venda.

Aquestes construccions solen estar ubicades en entorns rurals, com és el cas dels forns documentats al municipi de Sant Martí de Centelles i responen a un ús temporal i de caire esporàdic en relació amb la reforma o la remodelació d'una masia. Aquest és el cas del forn de calç de Valldeneu, la Guixera de la Casanova.

Un caràcter més industrial té el Cement, complex situat a l'Oller que en època contemporània abastia de calç un mercat de caire més comarcal. La calç que es fabricava es carregava al l'estació i es transportava als diferents punts de demanda. La manca d'elements materials visibles fa que sigui molt difícil la datació d'aquests forns però per criteris generals se'ls hi ha atribuït una cronologia a partir del segle XVII, i sobretot al llarg del XVIII, perdurant fins a mitjans del segle XX.

2.2.5- Realitat cultural

El municipi de Sant Martí de Centelles està format per dues realitats històriques: la part alta que li dóna el nom i la baixa, entre el Congost i la Cinglera de la Garga amb Sant Pere de Valldeneu i l'antic nucli de l'Abella, que n'és el centre principal i administratiu. Aquesta dualitat ve condicionada per l'orografia del terreny i diversos esdeveniments històrics. De la ratlla del riu Congost (uns 400 m d'altitud) al cim de la Costa de Sant Martí i al Pla de la Buga (més de 900 m s.n.m.), hi ha uns 500 m de desnivell que dificulten les comunicacions entre les dues parts del municipi. La comunicació d'aquestes parts s'ha de realitzar fent volta per Centelles o per la urbanització Puigsagordi, tot això

en un municipi d'extensió mitjana d'uns 25 Km2, afavorint el desenvolupament urbà del nucli de l'Abella.

Pràcticament totes les activitats ciutadanes del municipi es relacionen amb la població veïna d'Aiguafreda i en menor mesura a la de Centelles, per qüestió de proximitat amb la zona de Sant Martí de dalt. Tant és així que els serveis públics escolars, sanitaris i existencials bàsics es realitzen al terme municipal d'Aiguafreda mitjançant un conveni municipal.

Un altre factor important ha estat el gran nombre de segons residents i les necessitats de treballar fora, sobretot cap a les poblacions veïnes i els nuclis comarcals de Vic i Granollers. L'èxode rural cap als nuclis urbans dels darrers anys ha fet que alguna de les masies s'utilitzin estrictament com a explotacions agràries, masoveries o que restin tancades. La pèrdua de moltes col·leccions privades i fons documentals es produirà en aquest context de segregació.

Aquest sentit de disgregació és molt fort entre els empadronats a Sant Martí de Centelles ja que formen diverses realitats històriques, geogràfiques econòmiques i culturals unides per una única gestió política i administrativa. Tot i així, les activitats culturals i les celebracions comunitàries esdevenen un factor de cohesió social important per als habitants del municipi.

2.3- BREU SÍNTESE HISTÒRICA

Anterior a la presència humana es documenta en el terme municipal de Sant Martí de Centelles un importat substrat geològic que comprèn les principals èpoques compreses des del Triàsic fins el Quaternari i que han deixat un abundant patrimoni paleontològic⁹.

La primera activitat humana es documenta a la zona del dolmen del Duc, en un petit turó sobre el riu Congost. Aquesta ocupació en temps prehistòrics ve evidenciada per l'abundant dispersió de material lític i per la presència d'aquest megàlit, però malgrat tot, encara es desconeixen els espais d'habitat d'aquests primers grups humans i el seu camp d'actuació.

El paper de la Vall del Congost com a zona de pas i de confluència en època clàssica ve evidenciada per la troballa del conjunt de sis mil·liaris de les Canes i un tram de via romana, ambdós al municipi veí de Centelles. Malgrat tot, la manca d'elements arqueològics associables a l'època ibèrica i romana que permetin situar una ocupació estable en aquest punt en dificulten i limiten el seu estudi. L'excavació arqueològica efectuada en el Pont de l'Abella¹⁰ va permetre documentar part d'un camí empedrat, que podia haver estat al mateix lloc per on es situava l'itinerari del camí romà, el qual hauria sofert diverses fases i reparacions fins a l'actualitat.

La primera referència escrita sobre el territori que conforma l'actual municipi la trobem al 898 a l'acta de Consagració de Sant Martí del Congost o Aiguafreda de dalt on s'esmenta el Castell de Sant Esteve i posteriorment dels Centelles i un conjunt d'establiments rurals formats pels vilars de *Noctebona*, *Casulas*, *Sentelias*, *Balona*, *Mammola*, *valle Asenaria*, *villare Ninfridi*, i *villare Rigbaldo*. D'aquestes *domus* o cases fortes del territori destaca la vila de Centelles, una antiga vila rural, d'ubicació incerta, amb el casal de la família Centelles, que es trobaria prop de l'Església de Sant Martí i que cognomitarà el castell i la veïna població de Santa Coloma.

A partir del segle XI, i al voltant de l'eix vertebrador del Castell i l'església de Sant Martí juntament amb les parròquies de Sant Pere de Valldeneu i, a partir del segle XII, Sant

⁹ Veure l'apartat de Paleontologia.

¹⁰ PÀMIES, A. PANOSA, M. PARDO, J. (1985). Excavació d'urgència al camí de Sant Martí de Centelles-Aiguafreda. Memòria d'excavació arqueologia. Servei d'Arqueologia. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Inèdit.

Miquel Sesperxes, els habitants de la zona quedaran enquadrats en una doble xarxa militar i eclesiàstica, sota el control dels comtes d'Osona. Les causes d'aquesta organització comprenen diversos interessos i factors variats com la densitat de població, la protecció militar, els antics patrons d'assentament i els patrocinis monacals.

La història del municipi és semblant a la resta de territoris de l'antic terme centellenc, sotmesos des del s. XI a la família senyorial, la dels Centelles i a la casa Comtal de Barcelona. A l'alou comtal pertanyia el propi castell de Sant Esteve i també diversos alous, un dels quals es trobava situat al Pla de la Garga.¹¹

El territori va passar a formar una part de l'antiga baronia de Centelles, anomenada a partir del 1559 Comtat de Centelles i que comprenia les parròquies de Sant Martí de Centelles (1031), Sant Miquel Sesperxes (1154) i Sant Pere de Valldeneu (1007). A finals del segle XVI els dominis dels Centelles es van partir en dues batllies: Santa Coloma de Centelles i la resta.

El municipi viurà una època d'esplendor a partir del segle XVI, i sobretot del XVIII, moment en què es començaran a conrear nous espais agrícoles. D'aquest moment daten un important conjunt de masies i el petit nucli de l'Abella, però aquesta ocupació no serà destacada fins a mitjans del XIX. Al augmentar la població es van canviar els sistemes econòmics i les seves manifestacions socials potenciant-se les activitats agropecuàries i forestals. A finals de segle i al llarg del segle XX, com a conseqüència de la industrialització, el sistema productiu presidit per la masia tradicional va patir una recessió que va anar acompanyada d'un despoblament de les zones rurals accentuada per la dificultat de gaudir d'unes mínimes infraestructures.

Al crear-se al 1834 els partits judicials, l'antic terme comtal de Centelles es partí. Les cinc parròquies de l'antic comtat i batllia de Centelles es segreguen: dues d'elles, Sant Quirze Safaja i Sant Pere de Bertí passen (com també Aiguafreda) al partit judicial de Granollers. Les tres restants, Sant Martí de Centelles, amb Sant Miquel Sesperxes; Sant Pere de Valldeneu, amb l'Abella; i Sant Fructuós de Balenyà, amb els Hostalets, s'incorporen al Partit de Vic. A principis dels 40 es creen dos municipis: el de Safaja-

¹¹ PLADEVALL, A. (1989). *Centelles, Aproximació a la seva història*. Ajuntament de Centelles.

Bertí) i el de la resta (Sant Martí-Valldeneu-Balenyà). De fet, Safaja-Bertí ja actuaven com a municipi propi des dels anys 20, amb batlle propi, tot i que fiscalment seguien sent depenent de la batllia del Comtat. També Hostalets-Balenyà maldaven per separar-se. Finalment, Hostalets es separa i el 1845 Sant Martí i Valldeneu es converteixen en el municipi de Sant Martí de Centelles, essent el seu primer alcalde Francesc Pou. El 1842 l'Abella i Sant Martí de Centelles tenien 542 habitants.

A finals del mateix segle, al 1873, es van començar les obres del ferrocarril de Granollers a Vic. La forta pendent d'aquesta vall va dificultar en gran mesura les tasques de construcció de la via del ferrocarril. Les obres duraren 3 anys donant gran vida al poble. El dia 14 de març del 1876 es va inaugurar el trajecte de Granollers a Vic amb l'estació de Sant Martí de Centelles. Aquest esdeveniment revitalitzà el petit nucli de l'Abella, en un primer moment a través de la gran activitat constructiva que suposà la construcció de la via, i més a llarg termini, en les repercussions de caire més turístic i econòmic basat en el flux de passatgers.¹² Les notícies més destacades del segle XX fou que el 1921 va arribar la corrent elèctrica i el 1929 l'electrificació de la línia del ferrocarril.

- Notes demogràfiques

Les primeres dades demogràfiques conservades del municipi de Sant Martí de Centelles fan referència a les parròquies de Sant Martí de Centelles, Sant Pere de Valldeneu i Sant Miquel Sesperxes. Les dades aportades provenen de l'arxiu parroquial del municipi i són ja d'època moderna:

Al 1553, les parròquies de Sant Martí i Sant Miquel Sesperxes tenien 17 caps de casa documentats. Al 1665 el nombre havia augmentat a 19 focs. En aquest primer moment es pot parlar de cert estancament de la població.

Entrat el segle XVII i fins al segle XX la documentació de les diverses parròquies ens aporta la informació següent:

Parròquia de Sant Pere de Valldeneu:

Any 1626: 19 cases i 145 habitants.

¹² AAVV. "125 de l'arribada del Tren" a Aiguafreda Avui. Juliol-agost-setembre-octubre 2000. P. 8-9.

Any 1686: 24 cases (incloent l'Abella).
Any 1782: 22 cases (140 habitants).

Parròquia de Sant Martí de Centelles:

Any 1808: 30 cases (138 habitants)
Any 1845: 49 cases (221 habitants)
Any 1919: 46 cases (202 habitants)
Any 1947: 59 cases (190 habitants)
Any 1962: 49 cases (230 habitants)

Parròquia de Sant Miquel Sesperxes:

Any 1828: 29 cases (152 habitants)
Any 1838: 36 cases (172 habitants)
Any 1873: 38 cases (147 habitants)
Any 1922: 31 cases (118 habitants)
Any 1947: 30 cases (137 habitants)
Any 1962: 25 cases (150 habitants)

La manca de més dades i la manca d'estudis al respecte dificulten la seva interpretació. En línies generals es documenta un cert estancament de la població, sobretot a la part alta del municipi.

L'actual població de Sant Martí de Centelles té el seu antecedent demogràfic més immediat en l'arribada d'immigració espanyola en el context de post guerra civil i el boom demogràfic dels anys 70.

Serà entre 1975 i 1990 que es produirà una disminució de la població que portarà a unes taxes de creixement negatiu que arribaran al 10'2% amb un total de 126 persones menys. Per contra, pel període 1991-2000 es pot parlar d'estabilitat i de constant augment, evidenciat per un creixement de 93 habitants.

- Paleontologia

La zona de l'Alt Congost presenta una forquilla geològica que va des del Cambrià (550 milions d'anys) fins les roques sedimentàries quaternàries (que són tant recents com l'espècie humana).

En general es tracta de roques metasedimentàries on predominen les pissarres i els esquists. També es documenten altres roques com les calcàries i conglomerats juntament

amb les roques sedimentàries mesozoiques del triàsic inferior (d'uns 245 a 237 milions d'anys). En aquest context geològic es troba una gran quantitat de fòssils pertanyents a les diverses espècies documentades:

- *Aporrhais* (gasteròpode del Cenozoic, eocè marí) fòssil format per una conquilla sòlida i fusiforme; el seu hàbitat era marí, sobre espais de fondàries toves.
- *Trvias europaea o cypraea* (gasteròpode d'amplia cronologia) fòssil de petites dimensions format per una conquilla ovalada o periforme; aquesta espècie era herbívora i reptava.
- *Campanile giganteum* (gasteròpode del cenozoic, eocè marí) cargol gegant en forma de torres i obertura ovalada documentada des del cretaci superior.
- *Pseudoli olividae* (gasteròpode cenozoic, eocè marí) fòssil de tamany divers que presenta un espiral poc elevat de forma globular. Es troba al cim de la costa i al Castell de Sant Martí.
- *Equinoderm* (eriçó de mar, terciari) fòssil circular amb cuirassa radial.
- *Nummulits* (protozou, cenozoic, eocè marí) fòssil format per un cos tancat per una cuirassa de forma circular.
- *Vidaliella gerundensis* (gasteròpode, cenozoic, eocè terrestre) cargol de petites dimensions documentat a la zona del Congost.
- *Portunus* (decàpode, mesozoic i cenozoic) diverses famílies de crancs fòssils.
- *Anèl·lids* (gasteròpode, cenozoic, eocè terrestre) petit cargol fòssil, poc comú.
- *Pinnes* (bivalva, del carbonífer inferior a l'actualitat) conquilla allargada i de paret fina que viva a l'interior del sediment.
- *Turritellae* (gasteròpode, cenozoic, eocè marí) conquilla que té forma cònica imitant una torre, documentada des del cretaci.
- *Chlamys Aequipecten* (bivalva, cenozoic, eocè marí) petxines diverses.
- Altres com *antozous colonials* i *nàtica* (coralls i cargols) *panopea* i *pholadomya*, *spondylus* (petxines diverses)

Totes aquestes espècies, entre altres, es documenten des del curs del Congost fins els primers plans de Sant Miquel Sesperxes i en els punts més elevats del municipi, el Fabregar o la Rovira dels Cerdans.¹³

¹³ GRIMAL, Eduard. Paleontologia. Revista el Portal 1997-1998.

2.4- INTRODUCCIÓ TOPONÍMICA

El patronímic que dona lloc a Sant Martí de Centelles presenta una clara vinculació amb l'adscripció als primers sants com Sant Esteve o Sant Martí de tradició antiga, que no deixa de ser comú en altres municipis i ens fa palès l'antiguitat de l'assentament i la seva organització en època medieval.

Pel què fa el topònim Centelles, antic *Sentelias*, llatinitzat els s. XI i XII com a *Sancteies*, *Sentelies*, *Senteles*, *Centeies* i posteriorment *Cintillis*, *Scintillis* i *Centilles*, aquest s'ha de relacionar amb la família Centelles i la *domus* del mateix nom. Etimològicament l'origen d'aquest topònim ha estat molt discutit i presenta diverses interpretacions: Centelles com a xispes elèctriques al s. XVIII; Centeies segons la llegenda de recuperació del castell de Sant Esteve als musulmans per cent moltons amb teies a les banyes, Sant-Elies per un culte del segle XIX que buscava una capella dedicada a Sant Elies que hauria estat situada prop del Castell, del nom del palau del rei god Suintilla derivat de sentis o sentes equivalent a espina o lloc agut, segons Balarí Jovany, i un possible lloc de culte pagà o centum-cellas segons Mn. Griera.

Alguns dels antics topònims conservats a la zona també es documenten des d'antic. Aquest és el cas del **Pla de la Garga**. L'arrel etimològica del topònim Garga el porta a emparentar-lo amb gorja i altres mots amb l'arrel "garg". Aquest antic mot deu fer referència a l'accident geogràfic del Congost, o al Sot de l'infern.¹⁴ El topònim apareix citat per primer cop en una deixa feta per Visand a Sant Pere de Vic el 4 de març de 982 on s'esmenten les terres del *castrum Sancti Stephani* en la vila *Ulligo*, el lloc anomenat *ipsa Garga*, *ipsa Olmedella*, una peça de terra que limitava amb la terra de *Goltregodo comitissa* i una altra d'orient *in roca de Concas*, i a migdia *in ipso collo de Rio Baldones*, que segurament equival al Collet de la Vall.¹⁵

Altres topònims que fan referència a accidents geogràfics els trobem en els diferents **Graus**. Els graus són camins que enfilen la cinglera i que etimològicament s'associen al

¹⁴ ALCOVER, A. M.; MOLL, F. B. (1978-1979). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca.

¹⁵ JUNYENT, E. 1980-1996. p. 408.

graó d'una escala. En el municipi de Sant Martí de Centelles es documenten diversos graus: grau de la Trona, grau de l'Oller, grau de les Avellanedes, el grau de l'Obaga, el grau de Can Tres Quarts, el grau del Sunyer i el Grau del Presseguer. La majoria fan referència als noms dels masos propers (grau de l'Oller, grau de Can Tres Quarts, etc), a característiques de la zona (grau de l'Obaga) o a la seva morfologia (Grau de la Trona). Actualment alguns d'aquests senders són impracticables.

Un altre exemple és el **Grony**¹⁶, mot que és utilitzat en el sentit de morro d'una muntanya com a projecció cap endavant d'una part de cinglera. Aquesta paraula té paral·lels amb Montgrony (muntanya situada a Gombrèn al Ripollès), i la forma culta hauria de ser Mogrony¹⁷. Al diccionari Fabra hi trobem grony i engrony com a “renyina” i a l'Alcové-Moll, grony vol dir “morro” o “morro de porc”.

Altres accidents geogràfics també presenten topònims significatius; aquest és el cas de les **Mirones**, es coneix amb aquest nom el pla que hi ha sobre la cinglera del Congost, formant part de les estribacions dels Cingles de Bertí. Altres topònims documentats són: Collet de la Pedra Dreta, el camp de la Dracona, pla de la Bruga, pla dels Emprius, pla Llestenc o el serrat de la Graveta.

Un altre cas és la “corrupció” d'alguns topònims com per exemple el de Valldeneu, que deriva del mot *Vilar Danielis* i que s'interpreta popularment com a vall de neu (nevada). També s'associa el topònim L'Abella amb l'insecte del mateix nom.

Molts dels altres topònims del municipi presenten un origen més clar. Es tracta dels derivats naturals associats a espais naturals o punts geogràfics com el Fabregar, can Fàbrega, Congost, etc; els d'origen vegetal com el Presseguer, can Farigola, o els patronímics com Can Ton, can Borla, can Benet...

La realització d'un estudi toponímic, és a dir un estudi exhaustiu dels noms de lloc permetria acostar-se a la significació dels noms de lloc partint d'una sèrie de categories com són el territori i la filologia. La toponímia presenta una relació essencial amb la

¹⁶ COROMINES, J. (1996). Diccionari Etimològic i Complementari Llengua Catalana. Ed. Curial.

¹⁷ PLADEVALL, A. (1990). Gran geografia Comarcal de Catalunya.

geografia (els noms de lloc en són el vocabulari propi) i amb la història (en la mesura que els noms esdevenen el testimoni, enllà del temps, d'una determinada relació home-lloc). L'escut del municipi també és un element significatiu i esdevé un signe d'identitat clau per a la població. Aquest es troba dividit en dos i presenta la part superior d'atzur amb una terrassa d'or en forma de coll amb un castell d'argent tancat de sable sobre el cim més alt i una ermita d'argent sobre el turó més baix. La torre situada a l'esquerra del castell porta somat un ocell d'or, i a la part inferior es troben les armes de la família Centelles.

2.5- MAPA GENERAL DEL TERME

- Mapa general del terme amb els principals nuclis i zones referenciades i amb la ubicació dels elements fitxats, amb el seu número.

2.6- ESTAT LEGAL DE PROTECCIÓ

El municipi de Sant Martí de Centelles té alguns dels seus béns protegits per la legislació vigent.

- En el terme estan declarats BCIN (Bé Cultural d'Interès Nacional) pel Decret de Castells del 22 d'abril de 1949:
 - El Castell de Sant Martí (R-1-51-5651)
 - El mas Castellar (R-1-51-5652)

- En l'antic Pla de Planejament Urbanístic Municipal de Sant Martí de Centelles del 1983 es tenien en compte una sèrie de masos històrics que poden ser assimilats a BCIL (Bé Cultural d'Interès Local):
 - Sant Pere de Valldeneu,
 - Sant Miquel Sesperxes,
 - El Pont de l'Abella,
 - El Pou,
 - La Rovira dels Cerdans,
 - El Presseguer,
 - L'església de Sant Martí de Centelles,
 - El Fabregar,
 - L'Oller,
 - El Castellar de Dalt,
 - El Mas Blanc,
 - La Capella de Sant Jaume,

L'actual Pla d'ordenació es troba pendent d'aprovació i contempla els mateixos elements que el pla anterior.

- Cap zona del municipi forma part d'un Parc Natural, tot i que el Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya contempla com a zones de gran interès natural, el conjunt de Sauva Negra (Centelles, Osona) i els Cingles de Bertí (Sant Quirze de Safaja, Vallès Oriental).
- No hi ha cap espècimen botànic inclòs dins els arbres monumentals declarats del Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya. Tot i això es contemplen dos espècimens situats prop del mas Oller:
 - El Pi de l'Oller
 - L'Alzina de l'Oller
- No hi ha cap element de patrimoni immaterial que hagi estat declarat d'interès per la Generalitat.

2.7- EQUIPAMENTS PATRIMONIALS EXISTENTS

El municipi de Sant Martí de Centelles compta amb un reduït nombre d'equipaments patrimonials existents. D'aquests destaca l'Arxiu Municipal i l'Arxiu Parroquial com a infraestructura relacionada amb arxivística i documentació.

El nou Ajuntament també té diverses sales de reunions per fer actes reduïts amb l'objectiu d'actuar com a centre cultural i element de cohesió social.

El municipi no està dotat de cap museu ni cap sala d'exposicions permanent ni temporal. Tampoc gaudeix de biblioteca ni ludoteca (els habitants del poble són usuaris de la biblioteca d'Aiguafreda o utilitzen el Servei del Bibliobus de la Xarxa de Biblioteques de la Diputació de Barcelona).

2.8- ANÀLISI GLOBAL DEL PATRIMONI MUNICIPAL

El terme municipal de Sant Martí de Centelles disposa d'un ampli patrimoni, a grans trets agrupable entre els elements immobles, mobles i immaterials.

Aquests diversos elements permeten definir diverses àrees que concentren una gran quantitat de principis relacionats amb el patrimoni de diversa tipologia. Principalment es tracta de zones que giren a l'entorn dels nuclis històrics i poblacionals del municipi, i tot i que podrien ser ampliades formen l'estructura bàsica del terme:

- **L'Abella**, nucli històric del la zona urbana del mateix nom. L'ocupació humana al costat del riu Congost i de la tradicional via de comunicació de la plana vallesana amb l'interior presenta un desenvolupament de gran valor històric, arquitectònic i cultural amb elements tant significatius com el Pont de l'Abella, el camí empedrat, el molí l'Hostal i can Vila.
- **Sant Pere de Valdeneu**, situada en un pla sobre el riu Congost, presenta un potencial arqueològic, arquitectònic i històric destacat. També és un espai de gran bellesa paisatgística.
- **Sant Martí de Centelles**. La parròquia de Sant Martí de Centelles ha tingut, des de sempre un destacat interès tant històric com arquitectònic i paisatgístic. El centre del conjunt el forma el Castell de Sant Martí de Centelles i tot el turó s'ha d'incloure com a zona patrimonial.
- **Sant Miquel Sesperxes**, situat al Pla de la Garga. L'interès d'aquesta parròquia rau en el seu paper com element estructurador de les masies de seu entorn i en la seva història.
- **Pla de la Garga**, reconegut espai d'interès natural on es combina la roturació dels espais de conreu tradicionals amb l'ocupació humana actual, esdevé una zona de gran interès etnològic i paisatgístic.

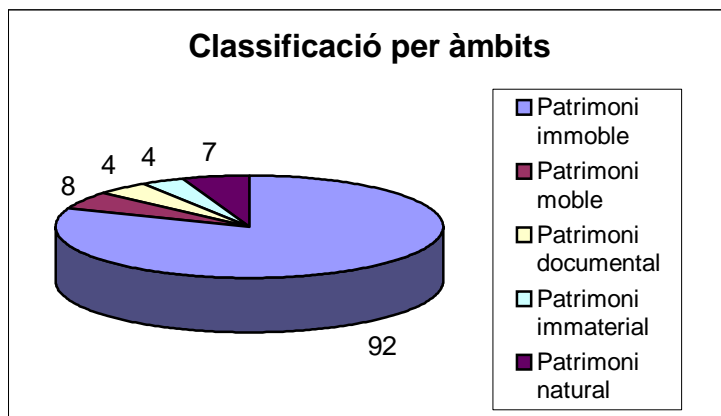
- **Pla del Castellar**, espai d'interès natural caracteritzat per la presència d'un antic casal i la seva àrea d'influència de gran interès històric i etnogràfic.
- **Racó de la Font**, constitueix un conjunt arquitectònic documentat al segle XVI, de gran interès històric i etnològic.

2.9- ANÀLISI DELS ELEMENTS INVENTARIATS

Al fer una introducció estadística sobre els elements del municipi de Sant Martí de Centelles, i prenent per base les 115 fitxes inventariades, ens trobem amb una gran diversitat de categories.

El nombre d'elements que han estat fitxats en un moment o altre en el decurs del treball ha estat de 102 els quals es van ampliar a 110 elements, després del procés de valoració del mateix, per arribar a ser 115. Tota la informació recollida ha estat integrada en les diverses fitxes associades o ha estat incorporada a la memòria seguint una línia informativa el més completa possible.

En els grans conjunts establerts (patrimoni immoble, patrimoni moble, patrimoni documental, patrimoni immaterial i patrimoni natural) observem un predomini dels elements immobles sobre la resta, especialment dels edificis. Aquest fet ve donat per la llarga ocupació de la zona i l'auge constructiu, documentat en certs moments històrics sobretot a l'edat mitjana i en època moderna, fet que ha contribuït a ampliar l'inventari dels elements immobles del municipi.



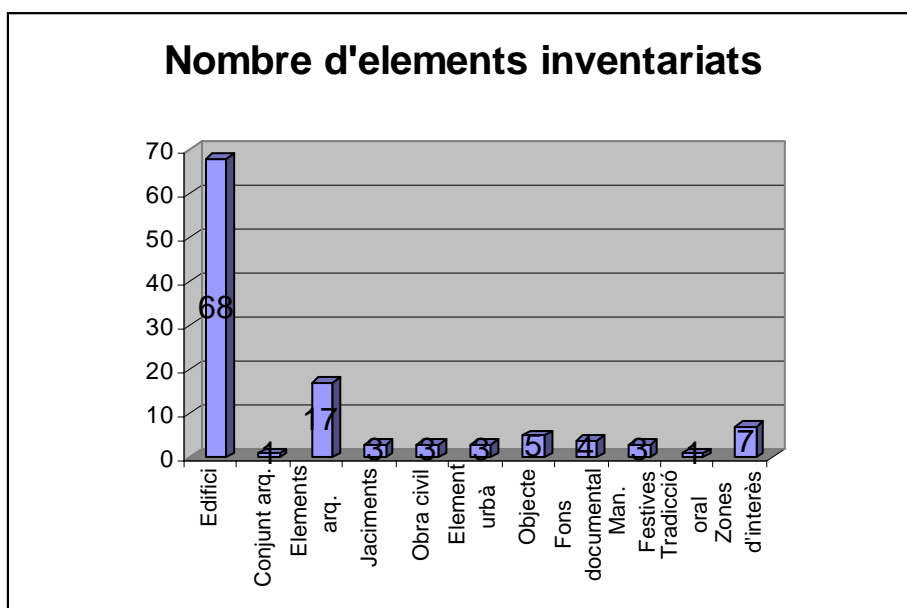
Estadísticament, el patrimoni immoble correspon al 81% dels elements inventariats, mentre que el patrimoni moble es troba representat en un 7% i el patrimoni natural arriba al 6%. Els menys representats seran el patrimoni documental i el patrimoni immaterial ambdós amb un 3% d'elements representats.

Cal assenyalar que el patrimoni immoble compren des dels conjunts arquitectònics a altres grups com els edificis, els elements arquitectònics, les obres civils i els jaciments arqueològics. A causa d'això el volum d'aquest tipus esdevé més significatiu.

Al realitzar un estudi sobre els elements tipològics del patrimoni immoble més representats, els resultats no són gens sorprenents (vegeu taula de la pàg. següent).

Al parlar de **patrimoni immoble** l'element més vegades referenciat és l'*edifici* (58%) degut sobretot a la gran dispersió de masies i establiments rurals de la zona. D'aquest mateix grup també és significatiu l'alt nombre d'establiments eclesiàstics, amb un mínim de 7 fitxes inventariades. El següent element més inventariat és l'*element arquitectònic* (15%) format per quatre conjunts funeraris, forns de calç i barraques de pastor, etc. En aquest apartat no s'ha tingut en compte l'estat de conservació d'aquests edificis, la inclusió dels mateixos ha vingut donada principalment per la seva rellevància històrica o arquitectònica. La major part d'aquests elements arquitectònics documentats formen part d'una important activitat econòmica que tindrà la màxima expressió en l'explotació dels recursos forestals o en activitats agrícoles i ramaderes i en menor cas industrials com el comerç de la calç.

Per l'altra banda, i en menor mesura, es documenten amb un 3%, diversos *jaciments arqueològics* que abarquen una variada cronologia que va des de la paleontologia fins l'època contemporània, tenint una gran representació l'edat mitjana. També amb un 3% es documenten diverses *obres civils* (ponts, camins, etc.). Finalment, només s'ha diferenciat un sol *conjunt arquitectònic* (1%), aquest, però, és de gran rellevància i el forma el Castell de Sant Martí de Centelles.



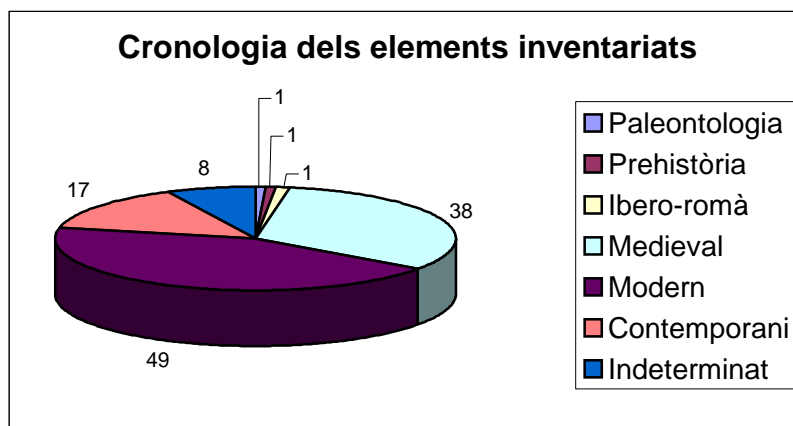
Respecte el **patrimoni moble**, dels elements inventariats, un 4% pertany a la tipologia formada per els *objectes* (2 candelers, 1 imatge, 1 bugader i 1 fòssil), i un 3% els *elements urbans*, evidenciant el caràcter rural i no urbà del municipi de Sant Martí de Centelles.

El **patrimoni documental** queda escassament representat amb 3% per els *fons documentals*, associats a arxius públics (Arxiu de l'Ajuntament) i arxius privats.

Amb una situació similar es troba el **patrimoni immaterial**, les dades generals aporten un 3% per les *manifestacions festives* i un 1% per la *tradició oral*, escassament documentada al municipi.

El **patrimoni natural**, per la seva banda, no evidencia la naturalesa del municipi, ja que aquest presenta una gran superfície de bosc i espais naturals i només es troba representat amb un 6% per les zones d'interès natural.

Una altra observació a realitzar és la cronologia dels elements inventariats; aquesta ens permet fer un balanç històric sobre les restes conservades i documentades del municipi.

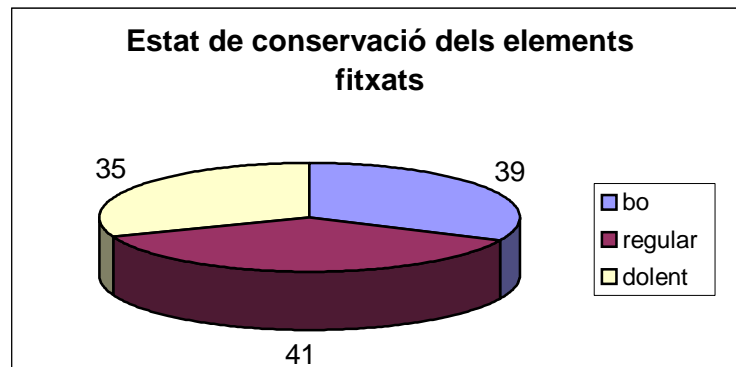


L'època cronològica més ben documentada, i amb més evidències materials, correspon a l'època moderna. Aquesta representa el 44 % i comprèn un gran nombre d'edificis (masos i cases) i elements arquitectònics. En segon lloc la etapa més documentada és l'època medieval, amb un 32 %, i es troba representada per un important conjunt de masos (Rovira dels Cerdans, Serra de Santa Anna, Valldeneu, Castellar, Fabregar, Presseguer, etc.), esglésies (Sant Martí de Centelles, Sant Miquel Sesperxes i Sant Pere de Valldeneu) i el Castell de Sant Martí.

La resta d'estructures s'adscriuran a èpoques diverses, sobretot els jaciments arqueològics, mostrant com ja hem assenyalat, un ampli ventall cronològic. Les evidències documentades en el terme de Sant Martí anteriors a l'edat mitjana són força escasses: tan sols un 1 % és atribuïble al període prehistòric i en la mateixa situació es troba el període ibèric i romà, per falta d'evidències arqueològiques.

El món contemporani quedarà representat amb un 14%, seguit d'un 7% d'elements als quals no s'ha pogut atribuir un marc cronològic específic per desconeixement del mateix. Cal assenyalar que aquestes gràfiques són orientatives i que només fan referència als elements inventariats.

Un darrer element a tenir en compte és l'estat de conservació dels elements inventariats. Aquest punt és de gran importància per tenir present l'estat de degradació o la bona conservació d'uns elements per sobre d'uns altres i la possibilitat de traçar un pla de prevenció i gestió dels corresponents elements.



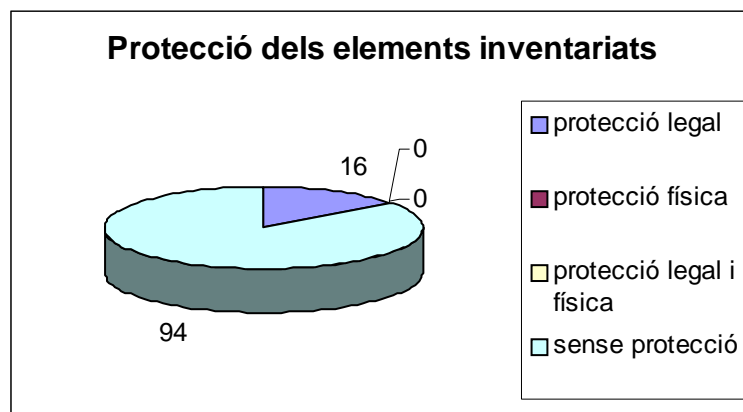
El grup majoritari el formen un important nombre d'elements als que s'atribueix la categoria de regular, un 36 %. L'ambigüitat d'aquesta categoria fa que en aquest punt s'hi trobin tant elements arquitectònics que estan total o parcialment coberts per la vegetació, com edificis sense coberta però amb una presència arquitectònica significativa o masos habitats amb parts que es troben en un estat de degradació important, entre altres.

Com es pot apreciar a la gràfica el nombre d'elements amb un bon estat de conservació és del 34% i respon, en major part a aquells béns immobles (edificis, elements arquitectònics, etc) que encara estan en ús, i que majoritàriament corresponen als masos habitats.

La resta de béns patrimonials (30%) presenten un estat de conservació dolent i precari. Aquests evidencien un greu problema de conservació, ja que si bé es tracta d'elements patrimonials singulars (masos com la Vall, el Castell de Sant Martí, etc.) el seu estat de degradació és tant important que farà que la seva recuperació sigui cada vegada més difícil.

És a partir de l'observació i valoració de l'estat de conservació dels béns patrimonials de Sant Martí de Centelles que cal fer esment a la protecció legal i física d'aquests elements. En aquest cas, es troben sota protecció legal un 15 % dels elements inventariats, mentre que l'alt percentatge del 85% restant es troba pendent de protecció. Aquest fet esdevé

cabdal alhora de traçar un pla de protecció del patrimoni del municipi, que té com a Béns Culturals declarats d'Interès Nacional el Castell de Sant Martí i el Castellar, 12 elements considerats BCIL, però amb un alt percentatge de béns immobles pendents de protecció.



Un dels elements que requereix una protecció física més immediata és el conjunt arquitectònic format per el Castell de Sant Martí.

3.- LLISTAT D'ELEMENTS INVENTARIATS

3.1- INTRODUCCIÓ

En aquest capítol es fa un estat de la qüestió dels elements patrimonials analitzats on s'indica el nombre de fitxes final, fent una breu referència als criteris de selecció emprats en el moment de fitxar o descartar els elements detectats.

També es contempla un apartat d'**elements no fitxats**, és a dir, la relació d'elements poc significatius o que en un moment donat van ser oberts o plantejats com a fitxa però que finalment han estat descartats com a tal. Aquests es presenten ordenats per les tipologies establertes.

3.2- ORDENACIÓ DE LLISTATS:

Ordre numèric

Ordre tipològic

Ordre onomàstic

3.3- ELEMENTS NO FITXATS

Com elements no fitxats, el criteri seguit s'ha basat en l'exempció de certs elements aquí detallats i que s'han ordenat seguint el mateix criteri d'inclusió dins l'inventari. Per definició es considera element no fitxable aquell que no presenta les característiques de presència, conservació, particularitat i significació suficients per omplir els camps bàsics de l'inventari.

L'ordenació d'aquests elements segueix el mateix model que la base de dades:

3.3.1- PATRIMONI IMMOBLE

3.3.1.1- Edificis

En aquest camp són diversos els elements que no han estat inventariats. No s'ha realitzat fitxa dels elements de patrimoni immoble corresponents a estructures o edificis que actualment no existeixen o que la seva presència es tan escassa que no permet fer una descripció detallada; bé hagin estat enderrocats a causa de processos antròpics voluntaris o involuntaris (construcció d'obres públiques, anivellaments de terreny, etc.) o per causes naturals (aiguats, terratrèmols o altres catàstrofes).

- Edificis corresponents a masos que no ha estat possible situar geogràficament i per tant no s'han inventariat, tot i que si es sap de la seva presència a través de la documentació escrita.

Mas Vallasnera: vil·lar situat a la *Valle Asinaria*, límit sud al lloc on s'origina el torrent Rossinyol o de Roca Gironella. Es troba citat al 1006 en un document on Gombau de Besora i Guisla doten el monestir de Sant Miquel del Fai. Durant l'Edat Mitjana es documenta aquest mas Vallasnera dins la sufragània de Sant Miquel Sesperxes.

Vilar Rigbaldo: Aquest antic vil·lar es troba associat al mas Soler de Riballons també a la parròquia de Sant Miquel Sesperxes. El topònim apareix llatinitzat al 982 en *rio Baldones*.

Vil·la de Sentelies: La primera referència documental d'aquesta domus la trobem al 898 a l'acta de Consagració de l'església de Sant Martí del Congost o d'Aiguafreda de Dalt (actual terme municipal d'Aiguafreda). Es tractaria de la casa de la família cognomitada Centelles.

Aquesta família, però, no es documenta fins el 1042, quan apareix Guadall I de Centelles comprant unes terres al mas Banyeres, de la parròquia de Santa Coloma. Més endavant, al 1062, Guadall II o Guadall Gilibert figura com a senyor del terme de Centelles i a partir d'aquest moment la família apareixerà ben documentada. Serà aquest senyor el que posarà el casal sota la protecció del monestir de Santa Maria de l'Estany cap el 1116. Amb tot els Centelles no apareixen com a senyors del Castell de Sant Esteve fins el 1242. Tot i que la seva ubicació resta incerta, és força comú pensar que es trobaria situada sota el mateix castell de Sant Esteve. Per alguns, a la mateixa parròquia de Sant Martí, mentre que per altres en un lloc proper. A partir del 1204 el Castell de Sant Esteve comença a ser anomenat de Centelles, i després de coexistir durant un temps tots dos noms, a partir del 1247 pervindrà tal sols el nom de Centelles.

Els esdeveniments de la família Centelles i a la seva política d'ampliació del patrimoni, mitjançant enllaços matrimonials, i la seva actuació com agents de la casa Montcada i com a vassalls dels comtes de Barcelona, seran les úniques evidències històriques d'aquest llinatge. Una clara mostra és que un dels membres, Gilibert de Centelles, arribà a ser majordom del rei Pere el Cerimoniós.

A principis del segle XV, en una data incerta, els senyors de Centelles deixaren d'habitar el castell i traslladaren la seva residència a la vila de Santa Coloma de Vinyoles, a l'actual Centelles. La família va continuar amb el títol de senyors o barons de Centelles i el 1599 es creà el comtat de Centelles. Aquesta família al 1720 s'uní amb els Pignatelli.

Domus de Cassoles: Gran casal documentat a l'acta de Consagració de Sant Martí del Congost al 898. *Casulas*, en el llatí del XIII *Cassolis*, traduït per Abadal com *Casulles* o *Cassoles* s'estenia des del límit de Castelleir fins la Serra de Santa Anna que al s. XV es comptava encara com a pertanyent al domini de la Domus de Casolis. Dita domus o casa forta era d'una noble família esmentada en el cartulari de l'Estany (folis 32-36) de l'Arxiu capitular de Vic, on s'esmenten alguns membres d'aquesta família, estretament

l·ligada a la família Centelles. Estaria situat a la part alta del terme, vers Castellcir i els seus cavallers foren propietaris de la capella en runes de Santa Maria Savall.

La Sala de Valldeneu: Aquest mas es trobava aterrat al 1547 i les seves terres repartides entre les famílies de Montmany i de Santa Eugènia de Tagamanent. Segons les delimitacions del capbreu es trobava prop del mas Castellar d'avall de Valldeneu.

Una hipòtesi identificava aquest mas en runes com la Domus del Congost esmentada en la documentació antiga, tot i que també podria tractar-se del mas Castellar o del mateix mas Valldeneu.

- Alguns edificis que per la seva inaccessibilitat o el seu mal estat de conservació i pràctica desaparició, no s'han inventariat, tot i que serien meritoris d'un estudi més complet.

El conjunt d'**estructures del Torrent de Roquetes:** Aquest grup de construccions apareix referenciat en el mapa de l'Alpina. Actualment es desconeix el seu estat de conservació i es consideren ja desaparegudes.

La Ciutat: No s'ha localitzat l'emplaçament d'aquesta construcció de la que només en resta el topònim.

Algunes de les **Casetes del Racó de la Font:** Grup d'edificacions construïdes al llarg del segle XVI, unes foren totalment reformades, mentre un altre petita part es troba desapareguda.

Cal Ton: Situada prop de ca la Viuda.

- Un conjunt significatiu de caire totalment heterogeni el formen els diferents masos i cases disperses, distribuïts per tot el territori, però que al ser abandonats a finals de segle XIX o inicis del XX, només es coneix la seva existència a partir de la documentació moderna.

La Roca, la Serra inferior, Otzet, Nom de Déu, Cases Guillerms, Arantiga, Montpar inferior, Castell o castellet, Noguera, Quartanyà, Salgot Jussà, Carles, Prat, Colomer, Morera, Verdera, can Carol, Can Ventroy.

- Edificis o establiments que no tenen cap mena d'interès arquitectònic però que formen part de la història de Sant Martí.

Les escoles del Pou: La construcció i funcionament de les escoles del Pou s'ha d'emmarcar en el context d'escolarització de les zones rurals, entrat el segle XX. Donades les grans distàncies existents entre els diferents masos i habitatges del municipi de Sant Martí de Centelles s'obriren diverses escoles per donar suport a la gran demanda d'escolarització de la zona. Juntament amb les escoles de Sant Martí i les escoles de Can Miqueló, les escoles del Pou tingueren una curta durada en el temps i foren les darreres en entrar en funcionament i les primeres en tancar. En aquesta escola hi anaven els fills dels amos i dels masovers de masos com el Pou, ca l'Aliguer, el mas Blanc, el conjunt de masos del Racó de la Font (Can deixa fer, Can Ferrera, Cal Ferrer, Can Costeta, etc). No es conserva gaire documentació d'aquestes escoles (al contrari que les escoles de can Miqueló), tot i que si que se'n conserva l'edifici i part del material escolar (taules i cadires) guardat a l'interior.

Les escoles de Can Miqueló: La documentació guardada al l'arxiu Municipal de l'Ajuntament de Sant Martí de Centelles aporta informació sobre les antigues escoles de Can Miqueló en el període comprès entre el 1894 fins el 1932 i a partir del 1953 fins als anys 70. Es tractava d'una escola estatal de règim ordinari de províncies, amb un alumnat mixt d'edats compreses entre els 6 anys i els 16 anys i amb un mestre o professor com a màxim encarregat. A l'arxiu també es guarden avaluacions i exàmens dels alumnes junt a diversos llistats del mobiliari i les pertinences de l'escola, bàsicament de propietat estatal. D'aquests cal destacar la presència de d'una bola del món, dos mapes mundi, una sèrie de diccionaris i bíblies i el mobiliari format per pissarra, taules i cadires, etc.

En la documentació de la mestre i sobretot en les llistes d'assistència es pot observar clarament la interrupció compresa entre els anys 1932 i 1940 i la represa documentada al 1953 amb una seguit de notes apuntades referents a l'absentisme dels alumnes i al tancament puntual de l'escola en relació el període històric de la guerra civil espanyola.

Amb les dades conservades es pot fer un balanç en relació la presència de l'alumnat a l'escola. Al 1891 anaven a escola 43 nens, mentre que al 1894 n'hi anaven 41, mantenint-se la mitjana d'alumnes fins el període comprès entre el 1955 i el 1963 on s'esmenta un volum total de 53 nens. Molt més tard, ja a l'any 1970, l'escola tenia una mitjana de 14 nens en un context de clar despoblament de la zona.

Mitjançant la procedència d'aquests escolars i l'estudi dels seus cognoms, tant a través de les llistes d'assistència com per les signatures de les diverses proves conservades, es mostra que en la seva totalitat es tractava dels fills dels grans masos i les petites explotacions properes; concretament el Febrer, el Presseguer, etc. Aquest alumnes realitzaven els seus estudis més primaris en aquesta escola i si després la família s'ho podia permetre anaven a completar els seus estudis a poblacions més grans, sobretot Centelles i Aiguafreda o Vic i Granollers.

Les piscines de l'Oller: Les primeres piscines públiques del municipi foren obertes per la família Senties en uns terrenys de la seva propietat prop del mas Oller, del qual prenen nom. La seva popularitat arribà fins als anys 90 del segle XX i actualment estan abandonades i en estat ruïnós.

Les piscines de Can Miqueló: Piscines construïdes per la família Senties entre els anys 70 i 80 del segle XX, el nom ve donat per la proximitat amb can Miqueló i encara es troben en funcionament.

Can Miqueló: Edifici situat prop de Sant Miquel Sesperxes, havia estat un dels masos destacats de la zona per passar posteriorment a ser un restaurant, entre els anys 60 i 70 del segle XX per passar a ser una casa de colònies.

- Altres edificis que per les seves característiques i funcionalitat correspondrien a estructures annexes o a diverses construccions (molins, corrals...).

Teuleria del mas Castellar: No s'ha conservat cap element arquitectònic que permeti ubicar on estaria situada aquesta teuleria. La seva existència ens la documenta la presència d'un rebuig de teules situat davant la capella del mas Castellar.



Restes de rebuig de teula. Mas Castellar

Molí de l'Abella: la documentació escrita parla de dos molins pertanyents al mas Abella dels que només se'n coneix l'existència d'un. Els molins de l'Abella apareixen a la documentació com a mínim des del 1128 on en un document d'aquest any Pere Ramon de Taradell, cavaller i canonge de Sant Pere de Vic, va retornar o va restituir a la catedral de Vic el molí que tenia al riu Congost, al lloc anomenat Abeia o Abella, que tingué Guadall i que havia deixat a Sant Pere de Vic (*Arxiu Capitular Vic Lib. Dot. Antig. Fol 103*). Aquests molins aniran apareixent al llarg de l'època moderna. La documentació referent a aquesta etapa es troba recollida a l'arxiu de la família Rocafiguera de Vic, antics propietaris de la Vila de l'Abella.

- Edificis de caire religiós que han perdut el seu culte:

Santa Eugènia de Cassoles: Aquesta església es trobava situada dins l'antic terme del Castell de Sant Esteve, i més tard de Centelles. No passà de capella rural i es trobaria situada a la domus de Cassoles, documentada ja a l'acta de Consagració de Sant Martí del Congost al 898. L'església apareix documentada en dos moments concrets del segle XIII, al 1234 i al 1284 però se'n perd l'existència des del segle XIV. Aquest fet dificulta la seva ubicació tot i que una hipòtesi defensa que podria estar situada en una petita balma sobre la Rovira dels Cerdans anomenada Santa Eugènia.

Capella de la Mare de Déu del Mas Blanc: Habitació del mas blanc utilitzada com a capella i esmentada a l'Arxiu Gavín OS323. Les successives reformes al mas no han permès la conservació de cap element arquitectònic destacat.

Capella-oratori de la Immaculada a la Rovira dels Cerdans: Petit oratori situat en una habitació del primer pis del mas de la Rovira de dalt o dels Cerdans, actualment utilitzada com a sala. Inventariada a l'Arxiu Gavín OS322.

Capella-oratori del Mas Presseguer: petit oratori no inventariat a l'Arxiu Gavín. Es trobava a una estança de la façana oest de la planta baixa del mas. Es tracta d'una habitació rectangular on es conserva un petit altaret adossat al mur de tancament est del mas. Es tracta d'una construcció rectangular treballat amb guix que encara conserva part de la policromia.

Capella de Sant Jaume casa en Vila: edifici ressenyat a l'Arxiu Gavín i actualment desaparegut. Es tractaria de la primitiva capella dedicada a Sant Jaume, ressenyada a l'inventari com el precedent de l'actual capella de Sant Jaume.¹⁸

Capella de la Mare de Déu del Roser a la Rectoria: capella inventariada a l'Arxiu Gavín amb el n. OS329. Ha estat breument ressenyada en la fitxa de la Rectoria i per la documentació conservada es pot afirmar que aquesta capella va desaparèixer cap el 1950.

- Cal assenyalar que es documenta un volum important de topònims dispersos per el territori associats a estructures constructives dels quals encara no s'ha trobat l'emplaçament original.

3.3.1.2- Elements arquitectònics

Tampoc s'ha fitxat els elements arquitectònics que per la seva poca entitat o rellevància poden ser exclosos o inclosos en un altre conjunt. En molts casos poden d'estar associats

¹⁸ Aquestes capelles estan citades en la fitxa d'inventari corresponent al mas on es troben ubicades.

a conjunts més amplis, esmentant-se en aquests: com ara les basses, les eres de totes les masies; o altres construccions com les feixes dedicades als conreus de vinya i olivera, i que es documenten extensament, sobretot per la zona de la Vall del Congost, en època moderna.

- Premses d'oli o de vi. Evidencien les tasques agrícoles desenvolupades en alguns masos.

La premsa del mas Oller: actualment tapada, un dels suports va ser traslladat al mas Presseguer dels mateixos propietaris.

Premsa del mas Presseguer: aquest mas presenta diversos elements associables a estructures de premsa. En una de les habitacions es conserva un suport per a premsa, mentre que una de les bigues de la façana oest del mas és la reutilització d'una de les bigues de fusta d'una premsa (i porta gravada la data de 1878).

Premsa del mas Castellar: conjunt de premsa i cubs molt ben conservada, es troba situada a l'entrada del mateix mas Castellar i ha estat descrita a la fitxa del mas.

Premsa del mas Valdeneu: premsa de grans dimensions situada a l'entrada del mas. A l'exterior del mateix es troben altres elements arquitectònics associables a bases per a cubs i altres elements de premsa.

- Basses i Safareig. Aquest tipus de construcció és un element constant de l'arquitectura rural catalana, la seva funcionalitat va lligada als recursos hidràulics i a la seva gestió.

Bassa de la Serradora: bassa que recollia les aigües de la resclosa de can Banyeta (Aiguafreda) i que s'utilitzava per regar els horts d'Aiguafreda i l'Abella. La canalla l'aprofitava per banyar-s'hi.

La Post: es tractava d'un tauló que s'utilitzava en els anys de sequera per regular els tres recs del horts arran de la carretera de Ribes.

Bassa del Presseguer: bassa natural excavada a la roca que manté la seva posició original.

- Pous i Font-mina. Aquest tipus d'estructura va lligada a la capacitat d'obtenció d'aigua subterrània.

Pou de l'Abella: A l'emplaçament de l'antic pou hi ha construït l'edifici del Puigfred, al costat de la riera i el Pont de l'Abella. En el cadastre 1946-70-1 a la partida del pou de l'Abella es troba un regadiu situat a l'est de la carretera de Ribes, ponent la riera del Congost, al nord el pont de l'Abella i a migdia Pere Monistrol i Josep Serra Mateu.

Pou de can Borla: Pou construït pels actuals propietaris, imita la morfologia antiga.

Pou de Bellavista vella: Pou recentment reconstruït.

Font-mina del Castellar

- Era. Espai situat davant de la masia, a vegades enrajolat o empedrat, destinat a certes activitats agrícoles.

Era de la Rovira dels Cerdans

Era de ca l'Aligué

Era del Fabregar

Era del Soler del Coll

Era de la Vall

- Dels elements constructius de clara funcionalitat econòmica (pous, forns, cabanes, etc.) s'ha seguit el mateix criteri diferenciador que per la resta d'elements arquitectònics, i per tant no s'han inventariat els següents:

El Forn de Calç del Pla de la Maniscla: l'existència d'aquest forn ens ha arribat per tradició oral i ha estat impossible localitzar aquesta estructura que es trobaria situada a l'obaga d'aquesta carena.

La guixera de la Casanova: Petit forn utilitzat per a fer guix que es trobava ubicat a 20 m de la casa, en un entrant al costat del camí. Actualment només en queda l'espai i no s'ha conservat l'obra. Aquest forn d'ús domèstic servia per abastir de calç la pròpia masia, permetent fer-se ells mateixos els arrebossats i enlluïts de la casa. Dins la mateixa casa encara guarden un ferro que servia de graella per separar la calç de les brases i que s'utilitzava dins la mateixa llar de foc de la casa quan la demanda de calç era molt petita. Aquesta activitat encara es va realitzar després de la Guerra Civil espanyola.

La serradora de can Calixto: Al carrer nou de l'Abella hi havia el serrador de fusta d'en Calixto, manat pels Tenes. Es tractava d'una serradora hidràulica, amb una bassa darrera can Mallorques i mitjançant una turbina d'aigua accionava les serres. Les fustes les carregaven en carros i les portaven a l'estació de tren.

La tosquera del Pujol: Aquesta petita afloració de pedra tosca situada al marge dret del camí del mas Pujol al mas la Rovira dels Cerdans havia estat utilitzada des d'antic tot i que actualment es troba en desús.

- Per una zona amb abundants recursos hidràulics, la presència de **fonts i pous** és una constant en tot el territori, però no totes presenten una estructura arquitectònica associada i moltes han deixat de funcionar o han estat soterrades. De les fonts no inventariades cal fer esment a:

Font dels Capellans

Font del Rouret

Font del Gavatx

Font de la Teula

Font del Fabregar

Font de Viladevall

Font de Comabessona

Font del romaní

Font de la Rovira

Font de l'Abella: Font documentada en el transcurs de l'excavació realitzada l'any 1985 en el camí del Pont de l'Abella. Es tractava d'una sèrie d'estructures en obra de maó i

morter constituïdes per una font i un abeurador. Es conservava la canonada per on havia brollat l'aigua i una inscripció gravada a la paret i damunt l'arrebossat amb la data 1901. Aquesta font fou excavada en una fosa destruint part de la preparació del paviment del camí del Pont de l'Abella. La font hauria estat utilitzada fins cap el 1950.¹⁹

Font de can Corpus: Aflorament aquífer i antiga font que actualment es troba desaparegut.

- Tampoc han estat fixats de forma individual, alguns elements arquitectònics associats a les cases com els rellotges de sol, elements arquitectònics decoratius (llindes, motlures, festejadors, etc.).

Rellotge de sol de Can Manyà: molt restaurat i d'escàs valor arquitectònic.

Rellotge de sol de Can Borla: fet pels actuals propietaris.

Rellotge de sol de ca la Viuda: recentment restaurat.

Orla de can Tal·ló: petita orla situada a la façana de can Tal·ló amb la presència d'un Sant al seu interior, segurament Sant Antoni.

Diverses llindes reaprofitades del casc antic del nucli urbà de l'Abella: són diverses les llindes gravades amb dates del segle XVII i XVIII que es troben reutilitzades en edificis de factura contemporània.

3.3.1.3- Jaciments arqueològics

Són molt escassos els elements arqueològics de caire aïllat, documentats en l'inventari del patrimoni de Sant Martí de Centelles. En aquest apartat es pot incloure la documentació arqueològica recollida en les intervencions realitzades en les zones limítrofes.

¹⁹ PÀMIES, A. PANOSA, M. PARDO, J. (1985). Excavació d'urgència al camí de Sant Martí de Centelles-Aiguafreda. Memòria d'excavació arqueologia. Servei d'Arqueologia. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Inèdit.

Camí que va de la casa de les Canes al Molí de les Canes, situat al marge dret del riu Congost. Prop de la casa, al camí que porta a l'antic molí de les Canes es va documentar un tram de la via empedrada excavada per Iciar Alonso al 1996. Es tracta d'un tram de 9'5 m que segueix una direcció est-oest en 8'1 m del tram excavat i que després gira direcció N cap a Centelles i la Plana de Vic. La via de 2m d'ample està formada per una pavimentació de còdols de tamany mig-petit. Longitudinalment la via està delimitada per dos murs de 40 cm de pedra lligada amb calç. D'aquesta manera l'amplada total és de 2'8 m. El mur situat al sud de la via té dos forats de secció quadrada a uns 10 cm del terra que fan de desaigua. Aquest mateix mur té dues fases constructives i es troba realçat respecte la seva forma original. El darrer tram està construït amb pedres lligades amb ciment modern. Es documenten 3 fases: alt-medieval, reparacions baix medievals, i modificacions contemporànies al mur sud.

Una altre intervenció a la zona fou el **Control del Gaseoducte Garriga-Centelles**, realitzat per Carme Subiranas al 1997 i amb resultats negatius al terme municipal de Sant Martí de Centelles.

En aquest apartat cal destacar la troballa al **Molí de les Canes (Centelles, Osona)** de sis mil·liaris d'època romana. Aquests van descoberts abans del 1843 i cronològicament han estat atribuïts a Marc Aureli Car (282-283), l'emperador Maximià (293-305), Maximià o Dioclesià (284-305) i a l'emperador Deci i els seus dos fills Herenni Etrusc i Hostilià (249-251). La proximitat d'aquestes fites urbanes no deixa de ser una evidència més del pas d'una antiga via datada en època romana en el municipi de Sant Martí de Centelles.

3.3.1.4-Obra civil

Hem establert el criteri de no incloure les estructures civils com els ponts, túnels i altres construccions públiques del segle XX. Les poques obres de caire civil no inventariades són:

Creu del fossar: apareix amb la referència R. 4021, de l'arxiu de creus d'Albert Bastardes i es va inventariar al 1918. Es desconeix el seu emplaçament originari i les seves característiques arquitectòniques.

El criteri d'inclusió de camins s'ha basat en la rellevància dels mateixos, és a dir, s'han seleccionat i inventariat aquells camins que per la seva significació històrica, arquitectònica o geogràfica han constituït els eixos de comunicació principals del municipi.

3.3.2- PATRIMONI MOBLE

Aquest àmbit comprèn elements mobles del patrimoni local, concretament objectes i col·leccions.

L'escàs volum de patrimoni urbà que té el nucli de Sant Martí de Centelles fa que s'hagi inventariat pràcticament la totalitat dels elements urbans del municipi, que si no s'han tractat de forma individual, han estat inclosos en altres fitxes.

Les col·leccions documentades que no tenen fitxa pròpia han estat incloses dins la fitxa pertinent del bé immoble. Com a exemple, podem citar les petites col·leccions d'eines agrícoles:

Conjunt d'eines agrícoles del mas Valdeneu: a l'entrada del mas es troben diferents eines agrícoles com podalls, falç, fragments d'arades i jous, en força bon estat de conservació.

Conjunt d'eines agrícoles del mas Oller i Presseguer: important conjunt d'eines i arades, juntament amb una màquina de batre antiga, que es troben agrupats en els dos masos i que pertanyen indistintament a un o a altre.

Conjunt d'eines agrícoles del mas Castellar: aquest és el conjunt més complert d'eines i maquinaria agrícola antiga. Es documenten des de màquines antigues de batre i de segar a falç, podalls, jous, tines, etc.

Aquests elements també han estat especificats a l'apartat d'observacions de la fitxa de la casa. Segurament molts particulars tenen objectes dignes d'inclusió a l'inventari, però aquests no s'han pogut consultar. Potser podran ser inclosos en futures ampliacions d'aquest inventari.

La Llagosta: autocar que recollia la gent dels pobles veïns per dur-los al bany a les piscines de l'Oller, estava pintat amb llagostes i d'aquí en vindria el nom.²⁰

3.3.3- PATRIMONI DOCUMENTAL

Els fons documentals conservats sobre el municipi de Sant Martí de Centelles són de procedència diversa. Es tracta principalment de fons d'imatges i fons bibliogràfics, però només s'han recollit en l'inventari aquells que per el seu volum i les seves característiques es creu que són els més importants. En aquesta línia no s'han inventariat els fons fotogràfics particulars dels que cal destacar:

Fons fotogràfic de Albert de Sicília Cruells i Padrós: conjunt de fotografies i postals d'època antiga de Sant Martí i el seu entorn.

Fons fotogràfic de Francesc Senties: conjunt de fotografies antigues del mas Oller.

Un altre fons fotogràfic destacat és el conservat al **Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona**, on es guarda un volum de més de 80 fotografies sobre el Castell, Sant Pere de Valldeneu i les masies més destacades de la zona.

Si que han estat inclosos dins l'inventari de patrimoni local els arxius d'institucions públiques com l'Arxiu Municipal i l'Arxiu Parroquial conservat de forma parcial a l'Arxiu Episcopal de Vic.

²⁰ Garcia-Pey, E. (1990) Temes Aiguafredencs, VII, p. 199.

3.3.4- PATRIMONI IMMATERIAL

3.3.4.1- Manifestacions festives

La major part de les festes tradicionals del municipi de Sant Martí segueixen els patrons de les festes tradicionals catalanes. Concretament la Festa Major i els Reis, que tot i les seves especificitats són comunes a totes les poblacions i per aquest fet no han estat inventariades.

Tampoc hem inclòs l'arrossada a l'Oller i la Xocolatada, com a festa popular celebrada a Valldeneu per la Festa Major (el dia de Sant Jaume) organitzat per l'Ajuntament i l'associació Sant Jaume 76.

3.3.4.2- Tradició oral

Són molts els elements culturals que fan referència a fenòmens naturals, a tresors amagats, bandolers i elements de caire mític. D'aquest grup han estat inventariades les llegendes relacionades amb el Castell de Sant Martí. Però les fonts orals ens en proporcionen d'altres:

La bruixa de l'Abella: diu la tradició oral que hi havia hagut una bruixa que vivia al nucli de l'Abella i que es convertia en gat. Un dia van ferir el gat, i quan van veure que una vella del poble anava coixa, la gent es va creure que era la bruixa i la van agafar.

La llegenda del capità Àlvarez: diu la tradició que era un capità que va anar a viure al nucli de l'Abella en una casa encantada.

El capitost carlista d'en Bet de l'Abella: personatge real que va esdevenir un mite com assaltador i bandoler de la zona del Congost.

3.3.4.3- Tècniques artesanals

No s'ha documentat en el terme de Sant Martí de Centelles cap tècnica artesanal específica, ni cap més manifestació de caire estrictament local. Tot i que a Sant Martí de Centelles estan presents la majoria de tècniques artesanals de tradició rural catalana.

3.3.4.4- Música i dansa

Aquest camp no s'ha pogut incloure en l'inventari del patrimoni local de Sant Martí de Centelles per manca d'elements detectats.

3.3.5- PATRIMONI NATURAL

3.3.5.1- Zones d'interès natural

El municipi de Sant Martí de Centelles presenta una gran superfície agrícola i forestal, a excepció del nucli urbà de l'Abella i els sectors urbanitzats de Les Comes i Sant Miquel Sesperxes. Referent al Patrimoni Natural s'han fitxat específicament aquells espais naturals que tenen un significat històric o etnològic per la gent del municipi i aquells espais que esdevenen entorns singulars com a llocs d'interès paisatgístic, així com les fonts i el seu entorn.

Sauva Negra: fageda que no ha estat inventariada per pertànyer la major part al municipi veí de Centelles, però si que per proximitat i per contacte amb Sant Martí de Centelles pot ser considerat espai d'interès natural.

Cingles de Bertí: paratge natural que comprèn diferents termes municipals. D'aquest conjunt s'ha fet fitxa específica dels elements més destacats dins el terme inventariat.

- Espais naturals que actualment s'han perdut:

El Gorg de la Serra o Gorg d'en Vila: gorg profund al Congost sota el Pont de l'Abella el qual era molt perillós banyar-s'hi perquè s'hi feia un remolí. Situat just a la cara sud del pont davant la serra que hi havia en el costat de l'Abella, el centre del qual passa la partió. Comú als termes municipals de Sant Martí de Centelles, Aiguafreda i Tagamanent.

Font de Can Corpus: espai format per un replà i una petita font que ha desaparegut en els últims 5 anys. Aquesta font estava situada prop del camí que porta a la casa de can Corpus i abastia d'aigua tant a la casa com als caminants i ciclistes que hi passaven. Ara ha estat soterrada.

3.3.5.2- Espècimens botànics singulars

La gran presència d'espais naturals fa que existeixin en tot el municipi de Sant Martí de Centelles un gran nombre d'espècimens pendents d'estudi i classificació. En el decurs d'aquest treball s'han observat diversos espècimens dignes de constar a l'Inventari del Patrimoni Natural Servei de Parcs i Espais Naturals, Generalitat de Catalunya.

Les alzines de la Font de l'Oller o la Font de les Alzines

La morera del Fabregar

L'alzina de ca n'Iglesies

- Cal fer esment dels espècimens botànics que actualment han desaparegut per causes naturals o antròpiques:
-

El faig del Soler del Coll: arbre que actualment està mort al costat de la bassa del mas el Soler del Coll.

El roure de can Rejidell: espècimen de grans dimensions que per la seva proximitat amb el mas Rejidell va ser talat.

4- BIBLIOGRAFIA

--- Arxiu Osona Sud, fonogrames del 400 al 439. a Arxius del Grup de Recerca Folclòrica d'Osona.

---"Jaime Vilatimó nos habla sobre los orígenes del culto parroquial ". Programa de la Festa Major, 1956. Ajuntament de Centelles.

AAVV. (1970). "La zona del Congost, La Garriga y su zona de influencia". *Dinàmica y perspectiva del Vallès*. Vol.6. Caja de Ahorros de Sabadell.

AAVV. (1990). *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. Osona i el Ripollès*. Vol. I. p. 238-241.

AAVV. (1991). "Museu Episcopal de Vic i Museu Diocesà de Solsona". *Catalunya Romànica*. Ed. Gran Enciclopèdia Catalana. Vol. XXII, p.240.

AAVV. (1984). *Catalunya Romànica*. Osona. Vol. II i III. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

AAVV. (1984). "Un histórico castillo condenado a desaparecer". V92 (11-11-84).

AAVV. (1984). "Sant Martí de Centelles vol millorar la seva imatge". El 9 Nou. Bisetmanari d'Osona i el Ripollès. 30-11-1984.

AAVV. (1987). "Valldeneu". El 9 Nou. Bisetmanari d'Osona i el Ripollès. 7-8-1987.

AAVV. (1997). "La Costa de Centelles". *Programa de Festa Major d'Estiu 1997*. Ajuntament de Centelles.

AAVV. (1998). "El pla, els cingles i el congost". *Programa de Festa Major d'Estiu 1998*. Ajuntament de Centelles.

AAVV. (1998). *La Veu de l'Alt Congost. Revista de Sant Martí de Centelles, Aiguafreda, el Figaró i Tagamanent*.

AAVV. (2000). *La història arrelada al territori. Homenatge a Antoni Pladevall i Font*. Centre d'Estudis Socials Osona. Vic.

AAVV. (2001). *El món rural a Centelles (els masos i les terres)*. Festa Major d'Estiu 2001. Ajuntament de Centelles.

ALBAREDA, Joaquim. (1983). "L'estat dels camins a la comarca d'Osona en el segle XVIII" a *Ausa XI*. Vic. 39-46.

ALMERA, Josep. (1906). *Descripció geològica i gènesi de la Plana de Vic*. Memòries de la Real Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona. vol. 5, n. 20.

- ALBAREDA, Joaquim.; FIGUEROLA, Jordi.; MOLIST, Miquel.; OLLICH, Imma. (1984). *Història d'Osona*. Ed. Eumo. Vic.
- AMADES, Joan. (1950). *Costumari Català*. Vol. I, Barcelona.
- AMADES, Joan. (1958). *Guia de festes tradicionals de Catalunya*. Barcelona.
- AMADES, Joan. (1989). *Imatge de la Mare de Déu Trobades a Catalunya*. Ed. Selecta-Catòlica. p. 398-399.
- ARAGÓN, A.; LALUEZA, J.; PORTELL, J. (1993). *Caminant per Catalunya*. Vol. 1. Bertí. Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona.
- AVENTÍN, Mercè. (1996). *La societat rural a Catalunya en temps feudals, segles XIII-XVI*. Barcelona.
- AVENTÍN, Mercè. (1998). "Els masos a la baixa edat mitjana. Família pagesa, petita explotació i mercat". *El mas medieval a Catalunya*. Banyoles.
- BASSOLS, Josep Maria. (1952-1954). "Arquitectura rural a la comarca de Vic". *Ausa I*. Vic. p. 57-60.
- BASSOLS, Josep Maria. (1952-1954). "Evolució de les mansions rurals de la comarca de Vic en els dos últims segles". *Ausa I*. Vic.
- BASTARDES, Antoni. (1983). *Les creus al vent*. Ed. Millà. Barcelona.
- BOLÒS, Jordi.; MORÁN, Josep. (1994). *Repertori d'antropònims catalans (RAC) I*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona.
- BOLÒS, Jordi. (1997). *El territori i els seus límits. El poble, la parròquia i el castell a l'edat mitjana*. Territori i societat a l'Edat Mitjana, I. p. 41-82.
- BOLÒS, Jordi.; HURTADO, Víctor. (2001). *Atlas del Comtat d'Osona (798-993)*. Atlas dels comtats de la Catalunya carolíngia. Rafael Dalmau Ed. Barcelona.
- BUSQUETS, Pere.; DOMÍNGUEZ, Antoni.; VILAPLANA, Manel. (1979). *Geologia d'Osona*. Eumo, Col·lecció Complements I. Vic.
- CAMPS, Josep. (1959). *La masia catalana*. Barcelona.
- CAPMANY, Antoni. (1951). *Calendari de llegendes, costums i festes tradicionals catalanes*. Barcelona.
- CATALÀ, Pere. (1983). *Llegendes de Castells Catalans*. Dalmau Ed. Barcelona.
- COROMINES, Joan. (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae*. Curial Edicions Catalanes/ Caixa d'estalvis i de Pensions de Barcelona.
- COROMINES, J. (1996). *Diccionari Etimològic i Complementari Llengua Catalana*. Ed. Curial.

- CRUELLS, Albert de Sicília. (1994). "Màgia negra a la plaça de l'Abella". *Programa de Festa Major de Sant Martí de Centelles*. L'Abella. Ajuntament de Sant Martí de Centelles.
- CRUELLS, Albert de Sicília. (1997). "Petites històries de ça beya". *Programa de Festa Major de Sant Martí de Centelles*. L'Abella. Ajuntament de Sant Martí de Centelles.
- CRUELLS, Albert de Sicília. (1998). "Sant Martí de Centelles també compleix 1.100 anys". *Programa de Festa Major de Sant Martí de Centelles*. L'Abella. Ajuntament de Sant Martí de Centelles.
- CRUELLS, Albert de Sicília (2000). "Petites històries de l'Abella". *Programa de Festa Major de Sant Martí de Centelles*. Ajuntament de Sant Martí de Centelles.
- DE LA GÁNDARA, Antoni. (1888). "Excursió Col·lectiva a Centelles i al Castell de Sant Martí, do dia 18 de maig de 1882". A *Associació Catalanista d'Excursions Científiques (BACEC)*. 1882. P.170-175.
- ESTRADA, Josep. (1950). *Síntesis arqueológica de Granollers y sus alrededores*. Museu de Granollers.
- ESTRADA, Josep. (1983). *Notes històriques sobre camins antics i moderns de la rodalia de Granollers*. Ponències. Associació cultural. Granollers.
- FARIAS, Vicenç. (1998). "La ferreria i el mas al nord-est català medieval" a *El mas medieval a Catalunya*. Banyoles.
- FARRÉS, Francesc. (1957). "Síntesis genético-paleontológica de la Plana de Vic". *Ausa XIX Vic*. p. 454-458.
- FARRÉS, Francesc. (1957). *Els minerals de la Comarca de Vich*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- FONT, Núria. (1984). *Dades per a la història de les creus de pedra de Catalunya*. Barcelona.
- FONT I RIUS, Josep Maria.; MUNDÓ, Ascani. (1999). *Catalunya Carolíngia*, vol. IV. Institut d'estudis Catalans. Barcelona.
- FREEDMAN, Paul Henry. (1985). *Tradicció i regeneració a la Catalunya medieval*. Barcelona.
- FREEDMAN, Paul Henry. (1988). *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*. Barcelona.
- GARCIA-PEY, Enric. (1997). *Aiguafreda*. Els noms tradicionals (recull onomàstic). Temes Aiguafredencs VII. Ajuntament d'Aiguafreda.
- GAVÍN BARCELÓ, Josep Maria. (1990). *Osona. Inventari d'Esglésies*. Arxiu Gavín.

- GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT DE CULTURA. *Catàleg de Monuments i Conjunts Històrico-Artístics de Catalunya*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1990.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT DE CULTURA. *Legislació sobre el patrimoni cultural*. Legislació Temàtica, 7. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1995.
- GRAU, Maria Àngels (1986). “Hi havia una vegada un poble”. *Temes Aiguafredencs III*. Ajuntament d’Aiguafreda.
- GUDIOL, Josep. (1919). *Les creus monumentals de Catalunya*. Centre Excursionista de Catalunya. Barcelona.
- HURTADO, Víctor.; MESTRE, Josep.; MISERACHS, Teresa. (1995). *Atlas Històric de Catalunya*. Ed. 62. Barcelona.
- IGLÉSIES, Josep. (1979). *El fogatge de 1553, estudi i transcripció I*. Barcelona.
- JUNYENT, Eduard. (1945-1952). “Itinerario histórico de las parroquias del Obispado de Vich”. Separata del Full Parroquial n. 20.
- JUNYENT, Eduard. (1945-1952). “Itinerario histórico de las parroquias del Obispado de Vich”. Separata del Full Parroquial n. 60.
- JUNYENT, Eduard. (1980-1996). *Diplomatari de la Catedral de Vic. segles IX-X*. Publicació del Patronat d’Estudis Osonencs. Vic.
- MASNOU, Josep Maria. (1988). “La parròquia d’Aiguafreda a través de les visites pastorals s. XVI-XIX”. *Temes Aiguafredencs IV*. Ajuntament d’Aiguafreda.
- LLOBET, Salvador. (1951). *Granollers. Estudio geográfico e histórico*. Granollers.
- MAYER, Marc (1992). “Una vegada més sobre el camí antic i el seu pas per Aiguafreda”. *Tagamanent. Associació de Veïns i Amics de Tagamanent*, 29, Vic.
- MAYER, Marc; RODÀ, Isabel. (1996). “La via romana del Congost”. *Monografies del Montseny*, 11. p. 93.
- MIÑANO, Sebastián de (1926). *Diccionario Geográfico Estadístico de España y Portugal dedicado al rey nuestro señor por el Dr. Sebastián de Miñano*. Imprenta de Pierart-Peralta. Madrid. Vol II.
- MOLAS, Dolors. (1982). *Els Ausetans i la ciutat d’Ausa*. Osona a la Butxaca. Patronat d’Estudis Osonencs. Vic.
- MORGADAS, Josep. (1893). *Catálogo del Museo Arqueológico-Artístico Episcopal de Vich*. Vic.

- OLIVER, Jaume. (2000). *Història de Figaró-Montmany. El Figaró abans de ser-ho*. Ajuntament del Figaró.
- OLLICH, Imma. (1986). “Prenoms i cognoms a la Plana de Vic al segle XIII”. *Onomàstica XXV*. Barcelona. p. 44-51.
- OLLICH, Imma. (1988). *Camp i ciutat a la Catalunya del segle XIII*. Eumo Ed.
- ORDEIG, Ramon. (1982). “Villae”, “viae” i “stratae” d’Osona, testimonis de l’antiguitat a l’època medieval”. *Ausa X*, n. 102-104. Patronat d’Estudis Ausonencs. Vic, p. 387-400.
- ORDEIG, Ramon. (1993-1994). *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles XI-XII)*, vol. I. Vic.
- OSONA, Artur. (1888). “De Sant Feliu del Pinyó per Castelltersol a Santa Coloma de Saserra, Collsuspina, i per dalt de las cingleras a Sant Martí de Centellas, Pla de la Garga, l’Abella, Valldeneu, Montmany, Puiggraciós i Sant Vicens de Riells del Fay”. *Butlletí de l’Associació Catalanista d’Excursions Científiques (BACEC)*. 1888. P. 258-265.
- OSONA, Artur. (1891). “Excursió col·lectiva a Centellas, Sauva Negra, Castellcir, Sant Quirze de Safaja i per Sant Feliu de Codinas á Caldas de Montbuy. Dia 2 i 3 de febrer de 1889”. *Butlletí de l’Associació Catalanista d’Excursions Científiques (BACEC)*. 1891. P.99-107.
- PÀMIES, A. PANOSA, M. PARDO, J. (1985). *Excavació d’urgència al camí de Sant Martí de Centelles- Aiguafreda*. Memòria d’excavació arqueologia. Servei d’Arqueologia. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Inèdit.
- PÀMIES, A. PANOSA, M. PARDO, J. (1987). “El camí empedrat de l’Abella”. *Temes Aiguafredencs IV*. Ajuntament d’Aiguafreda.
- PARELLA, Manel. (1989). “Aproximació històrica al cultiu de la vinya a la vall del Congost”. a *Monografies del Montseny*, 4. Amics del Montseny. p. 193-205.
- PERICÓ, Antoni. (1972). Estudio del “Pont de l’Abella”. (treball inèdit).
- PLADEVALL, Antoni. (1955-1957). San Martín de Centelles, San Miguel Sesperxes y San Pedro de Bertí. a *Ausa*, XVIII. p. 357-372.
- PLADEVALL, Antoni. (1958). *El castell de Centelles*. Vic.
- PLADEVALL, Antoni. (1962). *Romiatge a Sant Martí de Centelles i Sant Miquel Sesperxes i Bertí*. Vic.
- PLADEVALL, Antoni. (1963). “La disminució del poblament a la Plana de Vic a mitjan segle XIV” a *Ausa IV*, n. 44.
- PLADEVALL, Antoni. (1968-71). “Els Casals del Congost i Santa Coloma”. *Ausa VI* .p. 186-193.

- PLADEVALL, Antoni. (1969). "Santa Maria del Castell de Centelles". Hoja Diocesana n. 467, Vic. 16 de novembre de 1969.
- PLADEVALL, Antoni. (1975). "El castell de Centelles. Els Castells Catalans. Osona. Vol. IV. Rafael Dalmau Ed. Barcelona. p. 912-935.
- PLADEVALL, Antoni. (1987). *Centelles. Aproximació a la seva història*. Eumo Ed. Vic.
- PLADEVALL, Antoni. (1988). "Síntesi històric - geogràfica dels municipis de la vessant vallesana del Congost i Osonenca." *Monografies del Montseny*, nº3, Viladrau: Amics del Montseny, p.101-150.
- PLADEVALL, Antoni. (1992). *Orígens i formació del terme municipal de Sant Martí*. Ajuntament de Sant Martí de Centelles.
- PLADEVALL, Antoni; LLAVINA, Jordi. (1997). *Els molins del terme senyorial de Centelles. 500 anys del Molí de la Llavina (1497-1997)*. Ajuntament de Centelles i Centre d'Estudis Centellencs.
- PLADEVALL, Antoni. (1998). *Síntesis històrica d'Aiguafreda. La parròquia de Sant Martí d'Aiguafreda. 1100 anys d'història*. Ajuntament d'Aiguafreda.
- PLADEVALL, Antoni. et alii. (1999). "Sant Martí de Centelles" a *Osona. Guies Comarcals. Catalunya Romànica*. Ed. Pòrtic. Barcelona. p. 113-116.
- PUIG COLLELL, Josep. (1995). "Rondalles del Congost". *Temes Aiguafredencs V*. Ajuntament d'Aiguafreda.
- PUIGFERRAT, Carles. (1989). "Aiguafreda segons el capbreu 1669-1670". *Temes Aiguafredencs VI*. Ajuntament d'Aiguafreda.
- REPARAZ, Gregori. (1982). *La Plana de Vic*. Ed. Eumo.
- RIU, Manuel. (1981). "El paper dels "castra" en la redistribució de l'hàbitat al comtat d'Osona" *Ausa X*. Vic. p. 401.
- ROCAFIGUERA, Francesc. (1985). "La documentació dels segles IX- XII sobre Aiguafreda". *Temes Aiguafredencs II*. Ajuntament d'Aiguafreda.
- ROCAFIGUERA, Montserrat. (1993). "El territori ibèric i medieval. Dos exemples d'una mateixa concepció de l'espai a la comarca d'Osona". *VII Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya*. UB.
- ROSELLÓ, Josep. Maria. (1989). "Arriba el tren". *Temes Aiguafredencs IV*. Ajuntament d'Aiguafreda.
- ROVIRA, Josep. (1997). "El Castell de Sant Martí" a *La costa de Centelles*. Programa de Festa Major d'Estiu. 1997. Ajuntament de Centelles. p. 55-56.

- ROVIRÓ, Xavier. (2000). *100 llegendes de la Plana de Vic*. Ed. Farell. Sant Vicenç de Castellet. p. 27-28.
- SARDÀ, Maria.; SUBIRANAS, Carme. (1996). *Memòria del seguiment arqueològic del tram la Garriga-Centelles del gasoducte La Garriga-Vic*. Servei d'Arqueologia. Generalitat de Catalunya. (inèdit).
- SERRA, Ramon. (2000). *Comarques i Subcomarques de Catalunya. Osona*. Vol. 2.3. p. 177.
- SOLÀ, Fortià. (1983). *Aiguafreda*. Temes Aiguafredencs I. Ed. Humanitats. Barcelona.
- SOLANS, Antoni. (1992). *Notes i comentaris sobre Sant Martí de Centelles*. Ajuntament de Sant Martí de Centelles.
- TORRAS, Carles Albert. (1888). "Excursió a Centellas. 15 de Decembre de 1878" *Butlletí de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (BACED)*. P. 351-356.
- VILÀ, Josep. (1973). *El món rural a Catalunya*. Barcelona 1973.
- VILATIMÓ, Jaume. (1957). "Suintila y Centellas". Programa de Festa Major 1957. Ajuntament de Centelles.
- VIVES, Elisenda. (1990). *La població catalana medieval. Origen i evolució*. Eumo Ed. Vic.

Diputació de Barcelona

Àrea de Cultura

Carrer Comte d'Urgell, 187. Edifici del Rellotge

08036 Barcelona

Tel. 934 022 566 • Fax 934 022 825

o.patrimonio@diba.cat • www.diba.cat/opc